

Osmanlı Taşra İdaresinde Adem-i Merkeziyet Sorunu: Aynaroz Örneği*

The Decentralization Problem in the Ottoman Provincial Administration: Aynaroz Example

Hadi BELGE** - Cenk REYHAN***

Özet

Osmanlı vilayetlerinin tamamını kapsayacak tek tip bir taşra teşkilatı modeli geliştirmek 19. yüzyıl Osmanlı bürokratlarının başlıca sorunlarından biriydi. Bu süreç imparatorluğun en önemli modernleşme hamlesi olan Tanzimat ile başlamış, içte ve dışta yaşanan gelişmeler reformistleri taşra idaresine çekidüzen vermeye mecbur etmişti.

İmparatorluğun özellikle Arap memleketlerindeki ve Balkan coğrafyasındaki ahalisinin nüfus özellikleri, tesis edilmeye çalışılan yeni vilayet teşkilatının önünde aşılması gereken ciddi bir engel gibi duruyordu. Üstelik daha Osmanlı egemenliğine katılırken bir takım imtiyazlar elde eden, bu ayrıcalıklı statülerini asırlarca devam ettiren özel yönetimli yerlerin varlığı meseleyi daha da zorlaştırıyordu.

Bu araştırmada bir ruhban beldesi olarak bazı imtiyazlara sahip olan Aynaroz'un Osmanlı taşra idaresinde kendine nasıl bir yer edindiğini konu almıştır. Bu çalışmada, Aynaroz örneğinde reformcu bürokratların, adem-i merkezi idareleri ortak hukuka ve taşra teşkilatının genel nizamına dahil etmeye çalışırken ne tür zorluklar ile karşılaştıkları, bu zorluklara

* Bu makale, yazarların şu çalışmalarından yararlanılarak yazılmıştır. Hadi Belge, *19. Yüzyıl Osmanlı Taşra İdaresinde Aynaroz Manastırları*, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 2018. Cenk Reyhan, *Osmanlı'da İki Tarz-ı İdare (Merkeziyetçilik- Adem-i Merkeziyetçilik)*. Ankara, İmge Yayınları, 2007 ve Cenk Reyhan, "1864-1871 Vilayet Nizamnamelerinde İdare Meclisleri: Osmanlı Taşrasında "Birörnek Yönetim Modeli"nin Kuruluş Sorunu", *1864 Vilayet Nizamnamesi*, (Ed. Tural, Erkan, Çapar, Selim), Ankara, TODAİE-TİAV Ortak Yayını, 2015, s. 51-68.

** Dr., *Amasya Merkez, Şehit Ferhat Üneli Bilim ve Sanat Merkezi* (hadibelge@gmail.com)

*** Prof. Dr., *Ankara HBV Üniversitesi* (cenkreghan@gazi.edu.tr)

karşı ne gibi çözümler ürettikleri ve neticede ne derece başarı sağladıkları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Aynaroz, taşra idaresi, mülkî idare, ruhanî idare, merkezîyetçilik, adem-i merkezîyetçilik.

Abstract

Developing a uniform model of provincial organization prevailing all the Ottoman provinces was one of the main problems of nineteenth-century Ottoman bureaucrats. This process began with the most important modernization attempt of the empire, i.e. Tanzimat, in which ongoing developments inside and outside forced the reformists to put in order provincial administration.

The population characteristics of the empire especially in the Arab countries and the Balkan geography seemed to be standing as an insuperable obstacle to overcome on the way of the new provincial organization that is endeavor to be formed. Moreover, the presence of privately-owned places which had some privileges while still participating in the Ottoman sovereignty, and continued these privileged statues for some time, was making the matter even more difficult.

This research is about how Aynaroz enjoying some privileges as a ruhban town has taken up a place in the Ottoman provincial administration. Taking this town as a case, it is examined in this study that what kind of difficulties reformist bureaucrats faced in trying to include decentralized administrations into the common-law and into the general order of the provincial administration, what kinds of solutions they created for these hardships and to what extent they achieved success at the end.

Keywords: Ottoman State, Aynaroz, provincial administration, property administration, epistates, centralization, decentralization.

Giriş

Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonraki yıllarda taşradaki idarî düzenlemeleri uzun süre "talimatname"ler aracılığı ile yürüttü, 1841-1842, 1849, 1852 ve 1858 yıllarında ilan edilen talimatnameler ile taşra idarî yapısını merkezîyetçi esasa göre düzenlemeye çalıştı. Taşrada, modern-merkezî bir idarî yapının kurulması politikasında "ölçek" sorunu, Osmanlı bürokratlarını yeni bir idarî birim oluşturulması ve yeni bir idarî taksimat yapılması sonucuna götürdü. Bu sorununu çözümüne yönelik en kapsamlı düzenlemeler 1864, 1867 ve 1871 vilayet nizamnamelerinin yapılması ve bunları uygulama girişimleri ile oldu.¹ Bu

¹ Ayrıntı için bkz. Nizam Önen, Cenk Reyhan, *Mülkten Ülkeye -Türkiye'de Taşra İdaresi'nin Dönüşümü (1839 – 1929)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s.250-252. Ayrıca

kapsamda, 1864, 1867 ve 1871 vilayet nizamnamelerinin temel amacı, Osmanlı taşra idarî yapısında vilayet ölçeğinde yeni bir ölçeklendirme yapılması, “merkezi” ve “birörnek yönetim modeli”nin kurulması sorununu çözmektir.² Sorunun çözümünde; birörnek yönetim modeli, yerinden yönetim otoritelerinde (yani coğrafi öğede) ya da dinsel topluluklarda (yani toplumsal öğede) merkezi otoritenin tekliğini, merkezîyetçiliği-üniter yapıyı ifade eder. Buna karşılık, Osmanlı Devleti’nin, “idarî reform programları”nı yürütürken yayınladığı yerel ölçekli (Cebel-i Lübnan, Girit, Şarkî Rumeli vilayet nizamnameleri gibi) ve toplumsal ölçekli (Ermeni, Rum, Yahudi cemaat nizamnameleri gibi) nizamnameler gerçekte tüm ülkeyi ve toplumu kapsayan, tek ve aynı hukukî kolektiviteyi zedelemektedir. Nitekim, bu nizamnameler, ilgili birimleri (coğrafi ve topluluk birimlerini) “ortak hukuk”a dahil edemedi, “birörnek yönetim modeli”ni kurma girişimlerinde beklentileri karşılayamadı. Osmanlı Devleti’nin taşrada yürüttüğü idarî modernleşme politikasında merkezîyetçilik doğrultusunda atılan her adım kısa ve uzun vadede sonuç vermekten uzak kaldı.

Tanzimat bürokratları açısından değerlendirildiğinde, Batı Avrupa tarzı bir modern-ulus devlet merkezîyetçiliğini, mülk açısından üç kıtaya yayılmış, çok etnik-dinsel/mezhepsel yapı, çok dilli, çok iktisadî düzenli geleneksel-imparatorluk yapısında uygulamak pek mümkün olmadı. II. Meşrutiyet dönemi bürokratları söz konusu olduğunda da aynı durum az-çok geçerlidir.³

Tanzimat dönemi reformcu bürokratlarının taşranın idarî yapısındaki temel anlayışı olan merkezîyetçilik, II. Meşrutiyet Dönemi’nin iktidar partisi olan İttihat ve Terakki Cemiyeti yöneticilerinin de temel görüşüydü. Bu nedenle Osmanlı Devleti’nde taşra idaresinin modernleşme politikası çok uzun bir süre merkezîyetçi bir anlayış ile yürütülmüştü. Tanzimatçıların uzun bir süredir tavizsiz bir biçimde uyguladığı merkezîyetçilik ilk kez Mithat Paşa’nın Tuna Vilayeti’ndeki uygulamaları ile yumuşama eğilimi göstermiş ve bu eğilim Kanun-ı Esasî’de yer alan *tevsi-i mezuniyet* ve *tefrik-i vezâif* kavramları ile sinyalleri verilmişti.⁴

konunun çeşitli yönlerini ele alan makaleler için bkz. *1864 Vilayet Nizamnamesi*, (Ed. Erkan Tural, Selim Çapar), Ankara, TODAİE-TİAV Ortak Yayını

² Cenk Reyhan, “1864-1871 Vilayet Nizamnamelerinde İdare Meclisleri: Osmanlı Taşrasında “Birörnek Yönetim Modeli”nin Kuruluş Sorunu”, *1864 Vilayet Nizamnamesi*, (Ed. Erkan Tural, Selim Çapar), Ankara, TODAİE-TİAV Ortak Yayını, 2015, s. 53.

³ Reformların önemli bir sonucu da mülkî memurluk açısından bu süreçte görevler ayrışmasının da gelişmeye başlaması oldu. Şöyle ki, eskiden taşra yönetiminde tek söz sahibi olup, idarî, askerî ve malî otoriteyi elinde tutan paşaların yerine üç ayrı otorite oluştu: İdarî otorite/valiler, adlî otorite/ulema, malî otorite/muhassıllar-defterdarlar. Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008, s. 108-109.

⁴ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma* (haz. A. Kuyaş), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2012, s. 312.

Merkeziyetçiliğe açıkça karşı çıkarak onun yerine adem-i merkeziyetçiliğin taşra idarî teşkilatının temel anlayışı olarak kabul edilmesini öneren ilk kişi Prens Sabahaddin oldu. Prens'in fikirleri İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen ismi Ahmet Rıza ve gazeteci Hüseyin Cahit tarafından şiddetle eleştirildi. İttihatçılar, Prens Sabahaddin'in adem-i merkeziyetçiliğinin devrin siyasal şartları içinde Osmanlı Devleti teşkilat yapısına uygun olmadığını, bu yöntemin taşra birimleri ile merkezi idarenin bağlarını zayıflatacağını ve nihayet bazı kopmalar yaşanacağını, bu süreçten ilk olarak mümtaz eyaletlerin etkileneceğini, bu yöntemi kabul etmenin bu yerleri Yunan'a teslim etmekle eşdeğer olduğunu savunmuşlardı. Böylece II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan bu fikri münakaşa ile Türk idare tarihinin bugüne kadar devam edecek olan en ciddi usul tartışması başlamış oluyordu.⁵

Kavramsal Çerçeve

II. Meşrutiyet dönemi aydınları, Prens Sabahaddin'in savunduğu fikirlerin anayasada yer alan ve vilayet yönetiminde yetki genişliğini (*tevsi-i mezuniyet*) ve görevler ayrılığını (*tefrik-i vezâif*) ifade eden kavramlardan daha öte, taşra birimlerinin özerkleşmesine neden olacak ve federalizmle sonuçlanacak bir anlayışı içerdiğini iddia etmişler ve bunu siyasî adem-i merkeziyet kavramı ile izah etmişlerdi.

İlerleyen dönemde, yeni tanımlamalar ve yeni izahlar ile adem-i merkeziyet kavramı aydınların ve mülkiye mensuplarının gündeminden hiç düşmemiştir. Bugün gelinen noktada kavramsal çerçevemizle ilgili olarak belirtmeliyiz ki:

1- Mülkî idare açısından "*adem-i merkeziyet*"; ilgili literatürde, idarî adem-i merkeziyet ve siyasî adem-i merkeziyet olmak üzere iki başlıkta incelenmekte; bunlardan mülk yönetiminin esas konusunu belirleyen idarî adem-i merkeziyet "hizmet adem-i merkeziyet" ve "mahalli adem-i merkeziyet" olarak alt gruplara ayrılmaktadır.⁶ Literatürde baskın bir görüş, Prens Sabahaddin'in bir idare usulü olarak tartışmaya açtığı adem-i merkeziyet kavramının Batı dillerinde "*décentralisation*" olarak ifade edilen "yerinden yönetim" kavramı ile izah edilmesidir. Buna yapılan itirazımız, Prens Sabahaddin'in zihin dünyasındaki bu kavramın, Osmanlı Türkçesine "adem-i merkeziyet" olarak aktarılması ile, kavramın merkezsizleşme eğilimine karşılık gelmekte olduğudur.⁷ İncelememizin kavramsal çerçevesinde bu yaklaşım izlenecektir.

⁵ Birgül Ayman Güler, "Yerel Yönetimleri Güçlendirmek mi? Ademi Merkeziyetçilik mi?", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt 9, Sayı 2, Nisan 2000, s. 15-16.

⁶ Selçuk A. Özçelik, "İdari Muhtariyet", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt 32, Sayı 1, 1966, s. 4-9.

⁷ Özetteki "adem-i merkeziyet" kelimesinin abstractta "decentralization" olarak çevrilmesinde mevcut literatür takip edilmiştir. Literatür üzerine tartışma için bkz.

2- Bir başka husus, adem-i merkeziyet kavramı sebep olduğu tartışmalar ile Osmanlı Devleti'nin taşra örgütlenme yapısından yola çıkan izahlarla, "bölgesel devlet" gibi yeni bir takım tanımlamalara ve tartışmalara da neden olmuştur.⁸ Ancak bu gibi kavramsal tartışmalarda doğru izahlar ya da tespitler yapılabilmesi için özellikle Osmanlı taşra örgütlenmesinde ortak hukuk normlarından ayrık olan coğrafi ve cemaat birimleri üzerinde detaylı incelemeler ve analizler yapılması gerekmektedir. Dolayısı ile bu yaklaşım, incelememizin kavramsal çerçevesinin dışındadır.

Bu kapsamda, bir "kaza" olarak yaklaşık altı yüzyıl kadar Osmanlı egemenliğinde kalmış, ancak Osmanlı taşrasındaki diğer kazalardan oldukça farklı özelliklere sahip olan "Aynaroz" idaresi üzerinde yapılacak incelemenin konuya yeni bakış açıları kazandırabileceği düşüncesindeyiz.

Aynaroz, Osmanlı modernleşmesinin taşra teşkilatı ile ilgili idari düzenlemelerinde reformcuların adem-i merkezi eğilimler gösteren özel statülü yerler konusunda karşılaştıkları sorunları en iyi örnekleyen bölgelerden birini temsil etmekte ve bundan dolayı incelememizin "örnek vaka"sını oluşturmaktadır. Nitekim Osmanlı bürokratları tüm Osmanlı vilayetlerini ortak hukuka dahil ederek idarede bir örneklik oluşturmanın yollarını ararken, özel statüleri ferman ve beratlar ile oluşturulan ve değiştirilmesi asla caiz görülmeyen bu yerleri bu genel nizamda dahil etmenin gayreti içerisindeydiler. Öte yandan aynı imtiyazlı yerler adem-i merkeziyetçi fikirlere yapılan eleştirilerin de yine odak noktasını oluşturmaktaydı. Kısacası, özel statülü yerler merkez ile bağları zayıf oldukları için birer risk unsuruydular. Şüphesiz, Aynaroz, Osmanlı reformcu bürokratlarına bu zorlukları yaşatan yerlerden bir tanesiydi.

Osmanlı Hakimiyetinden Önce Aynaroz

Aynaroz (*Athos Dağı*) bugün Yunanistan'da, Selanik şehri sınırlarında yer alan Halkidiki Yarımadası'nda bulunmaktadır. Yarımada doğal barınma imkânları ile Hristiyanlığın erken dönemlerinden itibaren münzevi yaşam arzusuundaki Asketiklerin ve bunu daha katı biçimde yaşamak isteyen Hermitlerin tercih ettiği bir mekân olmuştu. Burada ilk manastırın kurulması ve Aynaroz'un tüm Ortodoks dünyasınca şöhreti bilinen bir yer haline gelmesi 10. yüzyıldadır. Özellikle Hz. İsa ve Hz. Meryem'e atfedilen bir menkıbeye dayanarak buraya kadınların girişinin yasaklanması Athos Dağı'nı ruhbanlar için

Nizam Önen, Cenk Reyhan, *a.g.e.*, s. 15-113. Literatürden farklı bir yorum için bkz. Cenk Reyhan, *Osmanlı'da İki Tarz-ı İdare (Merkeziyetçilik- Adem-i merkeziyetçilik)*. Ankara, İmge Yayınları, 2007, s. 71.

⁸ Atilla Nalbant, *Üniter Devlet: Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1997

emsallerine göre daha rağbet görülen bir inziva mekânı, siviller için ise merakı celbeden bir yer makamına taşımıştır.⁹

Aynaroz zaman içinde Ortodoksluğun “*emanet-i mübarek-i diniyyesi*”ni yani kutsal emanetlerini muhafaza eden ve ziyaret edilmesi hac vazifesini yerine getirmekle eşdeğer kabul edilen mukaddes bir belde, Ortodoks mabetler için din adamı yetiştiren bir okul, ahlaka ve mezhebe aykırı hareket eden ruhbanların rehabilite ve terbiye edildiği bir merkez, bazen patriklerin seçildiği, bazen emekli patriklerin vakit geçirdiği bir inziva mekânı, her biri bir bağımsız teşekkül olan yirmi manastırı ile bir manastırlar cumhuriyeti, pek çok milletten insanı (ruhbanı) bir araya getirerek etkileşimde bulunmasına vesile olan bir platform ve nihayet binlerce el yazması eseri barındıran zengin kütüphaneleri ile ilim dünyasının ilgi odağı olmuştur.¹⁰

Aynaroz zamanla Rumların dışında Ortodoks dünyanın diğer etnik unsurlarının da ilgisini çekmişti. Nitekim burada ilk manastırın inşa edildiği 10. yüzyılın sonlarına doğru Gürcü rahipler yarımada gelip yerleşmiş, ilerleyen zamanlarda (12. ve 13. yüzyıllarda) ise Rumen, Sırp ve Bulgar rahipleri buraya gelerek manastırlar inşa etmişlerdi.¹¹ 19. yüzyılda ise yarımada'daki Rus rahiplerin sayısı hatırı sayılır derecede artmış hatta aynı yüzyılın sonunda Aynaroz'da bulunan bir manastırın idaresinde de söz sahibi olacak kadar nüfus ve nüfuz kazanabilmişlerdi.¹²

Aynaroz, Bizans hakimiyetinde kaldığı süre içinde, dinî açıdan olduğu kadar yönetim açısından da imparatorluğun müstesna bir beldesiydi. Manastır kurucularının bırakmış oldukları *typicon* (typika) adı verilen vakfiyeler ile bazı Bizans imparatorlarının ruhbanlara ve manastırlara imtiyazlar sağlayan belgeleri (*chrysobull*) Athos Dağı'nı, imparatorluğun imtiyazlı bir beldesi haline getirmiş aynı şekilde söz konusu belgelerin hükümleri zamanla Kutsal Dağ'ın yasaları haline almıştı.¹³ Bu hususta söz konusu vakfiyelerden ikisi çok öne çıkıyordu. Bunlardan birincisi Athos'daki ilk manastırın kurucusu olan Rahip Athanasios ve diğeri İmparator Tzimiskes'in vakfiyeleriydi. Bahsedilen vakfiyelerde ve

⁹ Semavi Eyice, “Aynaroz”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s. 267-268.

¹⁰ Eftymios, K. Litsas, “The Mount Athos Manuscripts and Their Cataloguing”, *The Knowledge Bank at the Ohio State University-Slavisch Seminarium*, Amsterdam, 1987, s. 108.

¹¹ Semavi Eyice, *a.g.m.*, s. 267. Musa Kazım'a göre Sırp keşişler Sırp Kralı Etyan'ın iltimasını kazanmaya muvaffak olduklarından 1200 yılında Hilandar Manastırını inşa edebilmişlerdi. Bkz. Musa Kazım, “Aynaroz Tarihçesi”, *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, 4. Sene, 19. Cüz, R. 1329- 1 Nisan, s. 1196.

¹² BOA.Y.PRK.ZB.11/117-1, (29 Zil-hicce 1310 – 14 Temmuz 1893)

¹³ Konstantinos Symrlis, “The Management of Monastic Estates: The Evidence of the Typika”, (Ed. J. Thomas, A. Constantinides), *Byzantine Monastic Foundation Documents - Dumbarton Oaks Research Library And Collection*, Book XXXV, Volume 1, Washington, 2000D.C., s. 245.

Bizans imparatorluk fermanlarında yer alan ve zamanla Athos'un bir nevi anayasası haline alacak olan hükümler, manastırların Devlet-i Aliyye egemenliğine alındığı dönemde de büyük ölçüde devam ettirilecekti.

Yarımadada her manastır kendi idaresinde bağımsızdı. Ancak bir topluluk olarak manastırlar her bir manastırın “*begoumenos*”u (başkeşişi) ile temsil edildiği yirmi üyeli “*epistates*” (lonca heyeti) adı verilen bir istişare ve denetim meclisi ile bu meclis içinden seçilen dört üyeli bir yürütme organı olan “*epistasis*” (nazırlar heyeti) tarafından temsil ediliyordu. Athos Dağı ruhanî topluluğunun hükümet merkezi Karis'ti ve burada ruhanî idarenin başkanı olan “*protos*” (başnazır) ile *protosun* makam ofisi olarak kullanılan “*prototanom*” bulunmaktaydı. Athos Dağı, II. Andronikos döneminden itibaren bu ruhanî örgüt yapısı ile tüm Ortodoks ruhani örgütlenmesinin yönetim merkezi olan İstanbul'daki Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlanmıştır.¹⁴

Görüldüğü üzere gerek nüfus gerekse yönetim özellikleri itibariyle Athos Dağı, Ortodoks alemi için son derece özel bir konuma sahiptir. Athos Dağı'nın bu özellikli statüsü Aynaroz adı ile Osmanlı hakimiyetine alındığı dönemde de devam etmiştir. Aynaroz'un Osmanlı hakimiyeti altında geçirdiği süreci Tanzimat öncesi ve sonrası şeklinde iki ana dönemde incelemek yerinde olacaktır.

Aynaroz'un Osmanlı Hakimiyetine Alınması

Yarımadanın 1430 yılında Türkler tarafından fethedilmesi ile Aynaroz manastır topluluğunun statüsünün ne olacağı hususu ilk kez gündeme gelmişti. *Millet sistemi* adı verilen sosyal ve hukukî düzende egemenlik altına alınan gayrimüslim topluluklar ile “*zimmet akdi*” yapılarıydı. Akit gereğince gayrimüslimlere din ve vicdan özgürlüğü tanınmakta ve can ve mal emniyetlerini garanti altına alınmaktaydı.¹⁵ *Zimmet akdi* yapılırken gayrimüslimlere müsamahakâr davranılmış, fethedilen topraklarda yaşayan ahalinin yaşayışlarına müdahale edilmemiş, zorlayıcı bir neden olmadığı müddetçe önceki statüleri devam ettirilmişti.¹⁶ Söz gelimi Rumlar, yalnız mezheplerinde değil, adetlerinde, mahallî idarelerinde de serbest kalmışlardı. Bu müsamahadan en ziyade

¹⁴ Musa Kazım. *a.g.m.*, s. 1194-1198.

¹⁵ *Zimmi*, *zimme* (*zimmet*) kelimesinden gelir. *Zimme*, ahd, aman, hak anlamına gelen bir kelimedir. Bir harbi toplumun İslam koruması altına alınması sonucunu doğuran sözleşmeye *zimmet* adı verilmiştir. Bkz. Gülnihal Bozkurt, “İslam Hukukunda *Zimmilerin Hukuki Statüleri*”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (Prof. Dr. Kudret Ayiter Armağanı)*, Cilt III, Sayı 1-4, Ankara, 1987, s. 117. *Millet sistemi* için ayrıca bkz. İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğu'nda *Millet Sistemi*”, *Türkler*, Cilt 10, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 216.

¹⁶ Ortaylı, *a.g.e.*, s. 218.

yararlananlar hiç şüphe yok ki ruhbanlardı. Ne kiliseye, ne manastıra karışmayan Fatih Sultan Mehmet, ruhanî işlere ayrıca imtiyazlar vermişti.¹⁷

Aynaroz ruhbanları için padişah II. Murat'ın kaleme almış olduğu bir hatt-ı hümayûn, böyle bir aman belgesiydi. Bu belgeyi Fatih Sultan Mehmet'in Aynaroz ruhbanları için vermiş olduğu bir başka belge takip etti.¹⁸ Aynaroz Tarihçesi'nin yazarı Musa Kazım'a göre Osmanlı arşivlerinde mevcut olmayan bu iki belge Aynaroz manastırlarında muhafaza edilmektedir.¹⁹

Ancak bu belgeler hemen her padişah döneminde ısdar edilir ve böylece ruhbanlar, taht değişikliğinde yeni gelen padişaha mevcut imtiyazlarını tasdik ettirir hatta mümkünse bunlara yenilerinin ilave edilmesini sağlamaya çalışırlardı.²⁰ Tahta çıkan padişahlar da fermanlarında kendilerinden önce ruhbanlar ve manastırlar için verilen imtiyazlara atıfta bulunarak genellikle söz konusu ayrıcalıkların devamı yönünde bir irade ortaya koyarlardı. Nitekim Yavuz Sultan Selim'e göre, Fatih Sultan Mehmet zamanından beri "*bir yerde sakin olan ruhbanlar...ne bir yer hakkı ne de bir virgü,*" türlü mükellefiyetten "*muaf ve salimlerdi[r]*".

Bununla birlikte söz konusu muafiyetlerden yalnızca Aynaroz ruhbanları değil, Osmanlı ülkesinin değişik yerlerindeki diğer ruhban toplulukları da öteden beri yararlanabilmiştir. Zira Yavuz Sultan Selim, Tur-ı Sina Dağı'ndaki bir manastırda, atası Fatih Sultan Mehmet Han'a ait bir fermanı bulduğu o anı kastederek,

"O'nun iki eliyle yazdığı mühürlü vasiyetnamesini (bulduğumda) ol kadar mesrur oldum ki bütün Mısır'ı zabt ettiğim zamanda ol kadar mesrur olmadım",

sözleri bu gerçeği işaret etmektedir.²¹

Aynaroz ruhbanlarına hitaben yazılan hatt-ı hümayunun yedinci hükmünde Yavuz Sultan Selim, "Şevket-i hümayunum Sultan Murad'ın hatt-ı şerifini tasdik eyledi" diyerek Aynaroz imtiyazlarının devam edeceğini beyan etmiş, ayrıca onlara çeşitli ihsanlarda bulunmuştu. Fermanında Aksırpotam (*Xıropotamos*) Manastırı keşişleri nezdinde verilen imtiyazlar on hüküm şeklinde sıralanmıştı. Bu hükümlerde manastırlara ait arazi ve mülklerinden, inşaat ve tamir

¹⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *Cevdet Paşa Tarihiinden Seçmeler* (haz. S. Irmak ve B. K. Çağlar), Cilt 2, İstanbul, MEB Yayınları, 1994, s. 201.

¹⁸ Mehmet Ö. Alkan, "Aynaroz Yarımadası: Keşişler Ülkesi", *Atlas Dergisi*, Sayı 282, 2016, s. 62.

¹⁹ Musa Kazım, *a.g.m.*, s. 1198.

²⁰ Söz gelimi Fatih'in ruhban topluluklarına olan müsamahasının ve himayesinin bir sonucu olarak Aynaroz ahali haklarını daha ziyade genişletmişti. Bkz. Eyice, *a.g.m.*, s. 267

²¹ BOA. Y. EE. 24/67-2, (H.928 - M.1521/1522)

işlemlerine, vergi muafiyetinden miras işlemlerine kadar ruhbanların sahip oldukları hakları ve sorumlulukları belirtilmişti. Fermanın üçüncü hükmü Aynaroz'da bulunan "Xıropotamos Manastırı"na ve keşişlerine gelir olması için bağışlanan yirmi dükkân ile ilgiliydi. Bunun dışındaki hükümler tüm yarımada manastırlarını ve ahalisini ilgilendirecek ve onlar için de emsal teşkil edecek bir içeriğe sahipti. Bu hükümler şöyle özetlenebilir:²²

- Zamanla yıpranan ya da doğal afetler ile zarar gören manastırların tamiri veya tekrardan inşası için ruhsat verilmiştir. (1. ve 2. hükümler)
- Bir manastırın görüş alanını kapsayan arazi, o manastırın sınırı addedilir. (4. hüküm)
- Manastırların sınırlarının belirgin haline getirilmesi suretiyle manastır sınırlarına müdahale men edilmiştir. (6. hüküm)
- Manastırlar ve sakinleri vergiden muaf olacaklardır. (5. hüküm)
- Manastırdan kaçan keşiş ceza olarak bir daha aynı manastıra kabul edilmez. (8. hüküm)
- Manastırda ölen bir keşişin malları, keşişin akrabalarına değil manastıra intikal eder. (9. hüküm)
- Aynaroz'un eskiden elde ettiği kazanımları teyit edildiği gibi gelecekteki imtiyazları için de teminat verilmiştir. (7. ve 10. hükümler)

Fermanın bazı hükümlerinin Bizans dönemi *typikalarının* içeriği ile benzerliği dikkati çekmektedir.²³ Bu durum Osmanlı devlet adamlarının, ruhbanların dinî örgütleri ve yaşayışları ile ilgili statülerine fazlaca müdahale etmedikleri intibahını güçlendirmektedir. Belgede ruhbanlar ve manastırlar için tespit edilen on hüküm Osmanlı döneminde Aynaroz'un bir nevi anayasası olacaktı. Belirtilen hükümler kimi padişah değişikliklerinde ve Devlet-i Aliyye'nin merkez ve taşra teşkilatında yaşanan modernleşme politikalarında sürekli gündeme gelecek, bazı düzenlemelere rağmen Aynaroz'un Osmanlı hamiyetinden çıktığı 1912 tarihine kadar ana temasını kaybetmeyecektir.

²² Üçüncü hüküm şöyledir: "Şevket-i hümayunum yirmi dükkân ana ihsan etti ki ruhbanlar icarelik alup daima kırk dane kandil yakalar." Yavuz Sultan Selim'in bu hatt-ı hümayunu için bkz. BOA. Y. EE. 24/67-2, (H.928 - M.1521/1522)

²³ Söz gelimi yukarıda bahsedilen Yavuz Sultan Selim'e ait fermandaki "ölen keşişin mallarının manastıra kalacağına dair 9. hüküm" ile İmparator Tzimiskes typikonundaki "7. hüküm" benzerdir. Bkz. George Dennis, "Tzimiskes: Typikon of Emperor John Tzimiskes", (Eds. J. Thomas and A. Constantinides), *Byzantine Monastic Foundation Documents, Dumbarton Oaks Research Library And Collection*, XXXV, Volume 1, Washington D.C., 2000, s. 237.

Osmanlı egemenliği döneminde Aynaroz'un kadim imtiyazları gibi sosyal yaşam özellikleri de korunmuştu. Aynaroz'a kadınlar alınmadığı gibi, ziyaretler dışında sivil kişilerin yerleşimine de kapalı kalmış, böylece yarımada yalnızca ruhbanlara tahsis edilmişti.²⁴

Osmanlı Devleti döneminde yarımadanın hükümet merkezi *Karyes*'ti. 10. yüzyıl başlarında burada yaşayan dinî topluluğun idare merkezi olmak üzere yarımadanın ortasındaki bir noktaya bir kilise ile idarî işler başkanı (*protos*) için bir makam (*protaton*) ve memur keşişler için evler yapıldı. Doğu sahilinde on, batı sahilinde de on büyük manastır bulunan Aynaroz yarımadasının bu hükümet merkezinin, tüm manastırlar için kolayca ulaşılabilir ve merkezi sayılabilecek bir yere kurulması düşünülmüştü. Çeşitli vadiler ve patika yollar ile hemen her manastıra bağlantısı olsa da dönemin şartlarında *Karyes* ile ulaşım hiç de kolay değildi. Hükümet merkezi, yürüme mesafesi olarak bazı manastırlar için iki; bazıları içinse neredeyse 6 saat uzaklıktaydı.²⁵ Osmanlıcada köy demek olan "*karye*" kelimesinden geldiği düşünülen ve Osmanlı arşiv belgelerinde daha çok "*Karis*" olarak isimlendirilen *Karyes*, gerçekten de bir köy görünümündeydi.²⁶

Aynaroz ruhbanları, gerek manastırlarının dahilî idareleri gerekse yarımadadaki ruhanî idarenin örgüt yapısı konusunda tam bir serbestliğe sahiptiler. Ruhbanları ve manastırları ilgilendiren meseleler manastır temsilcilerinden oluşan ve *Karis*'te toplanan yirmi üyeli lonca heyetinde (*epistates*) müzakere edilir, kararların icrası yine bu meclis içinden seçilen dört üyeli nazırlar heyeti (*episthasis*) tarafından gerçekleştirilirdi. Merkezî hükümet, gerek bu meclisin müzakereleri ve kararlarına gerekse bu heyetlerin yani Aynaroz ruhanî idaresinin başkanı olan *protos*'un seçimine katıyetle müdahale etmezdi. Bir denetim ve yargı organı olan lonca heyeti, genel olarak manastırları ve yarımada ahalisini ilgilendiren -bazı beledî meseleler ile imar işleri gibi konularda- verdiği kararlar ile adeta bir kaza idare meclisi gibi iş görürdü.²⁷

Yarımadadaki manastırların ve ruhbanların kısmi vergi muafiyeti Bizans döneminde olduğu gibi Osmanlı döneminde de devam ettirilmişti. Maktu bir vergi dışında diğer vergilerden muaf olan ruhbanlar, "Aynaroz Vergisi" olarak isimlendirilen bu verginin toplanması hususunda düzenleme yapabilme yetkisine

²⁴ Hz. Meryem'in yarımadaya gelen ilk ve son kadın olduğuna inanıldığı için Ortodoks literatüründe Athos Dağı'na "*Meryem Bahçesi*" denilmektedir. Bkz. Meral Metin, *XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Aynaroz Adası, Aynaroz Ruhbanları Ve Rum İsyanları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2010, s. 68.

²⁵ *Salname-i Vilayet-i Selanik*, H.1312/M.1895, s. 214.

²⁶ Mehmet Ö. Alkan, *a.g.m.*, s. 54.

²⁷ Hadi Belge, *19. Yüzyıl Osmanlı Taşra İdaresinde Aynaroz Manastırları*, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 2018, s. 140., 217. ve 225.

de sahiptiler. Vergi, Osmanlı memurları tarafından değil ruhbanlar tarafından tahsil edilir ve yine bizzat ruhban temsilcileri tarafından Dersaadet'te ilgili kuruma teslim edilirdi.²⁸

Osmanlı egemenliğine alındığında Aynaroz doğrudan İstanbul'a bağlı bir kaza idi. Bu durum yarımada sakinlerine hemen yanı başlarında bulunan Selanik'in denetiminden biraz daha uzak ve imtiyazlarına uygun bir şekilde ve daha rahat hareket etme imkânı sağlıyordu. Ayrıca ruhbanlar, Selanik'te bir ve İstanbul'da iki temsilci bulundurarak bürokraside seslerini daha hızlı ve daha güçlü bir biçimde duyurma imkânına sahiptiler. Ruhbanlar Aynaroz mülkî idaresi temsilcisi ya da patrikhane aracılığı ile merkezî hükümet birimlerine ulaşabildikleri gibi, vekilleri sayesinde bu makamları atlayarak da doğrudan merkezî hükümet makamlarına müracaat edebiliyorlardı.²⁹ Bu ayrıcalık Aynaroz'u bürokraside diğer Osmanlı taşra birimlerinden farklı konuma taşımıştı.

Bunlardan başka Aynaroz ruhanî idaresinin emrinde hizmet vermek üzere yarımada mahallî bir güvenlik kuvveti bulunmaktaydı. Bu hizmet, "*kar serdarı*" namı verilen gösterişli Arnavut kıyafetleri içerisindeki yirmi beş - otuz kişiden oluşan bir emniyet kuvveti tarafından sağlanırdı.³⁰

Osmanlı Devleti döneminde *Karyes*, Aynaroz ruhanî idaresinin olduğu kadar mülkî idaresinin de hükümet merkeziydi. Fetihden sonra Osmanlı Devleti klasik dönem taşra teşkilatlanmasının bir gereği olarak yarımada bir kaza hükmüne almış ve yarımada "voyvoda" unvanı ile bir mülkî amir atamıştı.³¹ Böylece Aynaroz'da ruhanî idarenin yanında mülkî idare de tesis edilmiş oluyordu. Aynaroz'un Osmanlı hakimiyetinde geçirmiş olduğu yaklaşık altı yüzyıllık müddette yaşanan ilk kırılma bu suretle gerçekleşmiş oldu. Zira öngörülen bu statü esasen her iki idarenin yetki ve görev paylaşımını belirleyen bir düzenlemeydi. Ruhanî idare artık yarımada tek otoritesi değildi. Mülkî idarenin varlığı, ruhanî idareden sorumlu olan lonca heyeti ve nazırlar heyeti yetkilerinin ruhanî işler ve bazı beledî meseleler ile sınırlı olacağı anlamına geliyordu. Manastırlar ruhanî açıdan patrikhaneye mülkî idare olarak da padişaha bağlıydılar.³²

Bununla birlikte ruhbanlar klasik dönemin rahat şartlarında bu sınırlamanın etkisini fazlaca hissetmemişlerdi. Nitekim ruhanî örgüt yapılarına dokunulmamış, manastırlar Bizans döneminden elde etmiş oldukları

²⁸ *Salname-i Vilayet-i Selanik*, H.1303/M.1885, s. 296. ve BOA.BEO.2255/169071- 2, (18 Şevval 1321 – 7 Ocak 1904)

²⁹ Manastır ruhbanlarının İstanbul'da iki ve Selanik'te bir vekil bulundurma haklarının yer aldığı Aynaroz Manastırları Nizamnamesi'nin 129. maddesi için bkz. *Düstur*, H.1299 - M.1881/1882, 1. Tertip, 2. Zeyl, s. 229.

³⁰ BOA.A.DVN.9/31, (29 Zilhicce 1260 - 9 Ocak 1845)

³¹ BOA.HAT.918/39974-B, (29 Zi'l-hicce 1239 - 25 Ağustos 1824)

³² *Düstur*, H.1299 - M.1881/1882, 1. Tertip, 2. Zeyl, s. 253.

ayrıcılıklarını muhafaza edebilmişlerdi. İlk dönem padişahlarının himayeleri ve imtiyazları tasdik eden ferman ve beratları ile imtiyazlı statü korunmuş hatta bunlara yeni kazanımlar ilave edilmişti.³³ Öyle ki ruhbanların yetkileri kâğıt üzerinde sadece dinî alan ile sınırlı görünse de fiilî olarak sanki yarımadanın tek otoritesiymiş gibi hareket etmekteydiler.³⁴

Şu halde 1430 yılında Osmanlı egemenliğine alındığında Aynaroz manastırlarının kadim imtiyazları ve yönetim usulleri ruhanî idare adı altında korunmuş, ancak tesis edilen mülkî idare ile de taşra teşkilatının genel yapısına yaklaştırılmaya çalışılmıştı. Böylece yarımada çift başlı bir idare teşekkül etmişti.

19. Yüzyılda Aynaroz İdaresi

Aynaroz'un yaklaşık dört asır sorunsuz biçimde devam ettirilen statüsü, devletin merkez ve taşra teşkilatının modern yeni dünya düzeninin şartlarına göre yeniden düzenlenmeye çalışıldığı 19. yüzyılda, Tanzimat bürokratlarının reform düşünceleri ile karşı karşıya gelmiştir. Nitekim dünyada yaşanan gelişmeler, Osmanlı Devlet Teşkilatı'nın modernleşme çabaları ve bu vesile ile yapılan birörnekçi mülkî-idarî düzenlemelerden Aynaroz da etkilenmiş, statüsü merkezî idare tarafından zaman zaman yeniden değerlendirilmişti.³⁵ Osmanlı devlet adamlarında Aynarozla ilgili olarak bu yönde bir kanaatin oluşmasına neden olayların miladı Mora İsyanı'ydı.

Avrupa'da başlayan ihtilâl akımları en önce imparatorluğun Balkan topraklarında etkili olmuştu. Bu etki ile 1821 yılının nisan ayında Mora'da başlayan isyan kısa zamanda yayılma etkisi göstermişti. Zira Rumlar, savaş gemisi haline getirdikleri ticaret gemileri ile ayaklanmayı kısa zamanda Ege adalarına yayabildiler. Böylece isyan çok geçmeden Aynaroz'a sirayet etmiş oldu.³⁶ Bu yıllarda, Aynaroz halen "Bostancıyan Hassa Ocağı"na bağlıydı ve bu ocak tarafından gönderilen bir voyvoda marifetiyle idare ediliyordu. Mora İsyanı'nın Aynaroz açısından belki de ilk hissedilen sonucu Aynaroz'un isyan sürecinde Selanik'in sıkı denetimine tabi olmaya başlamasıdır.³⁷ Aynaroz ruhbanları Osmanlı hakimiyetine girdikleri tarihten beri (neredeyse dört yüzyıl

³³ Meropı Anastasiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şebri - Selanik (1830-1912)*, (Çev. Işık Ergüden), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010, s. 5. Ruhbanların ayrıcalıklarının zaman içinde gerçekleşen taht değişiklikleri ile tasdik edildiğine dair bkz. BOA.A.DVN.125/12-1, (29 Zilkade 1273- 21 Temmuz 1857)

³⁴ BOA.HR.TO.428/43, (27 Şevval 1273 –20 Haziran 1857)

³⁵ BOA.A.MKT.121/97-1, (16 Şaban 1264 – 18 Temmuz 1848) ve BOA.İ.MVL.139/3824, (15 Cemaziye'evvel 1265- 8 Nisan 1849)

³⁶ Meropı Anastasiadou, *a.g.e.*, s. 59.

³⁷ BOA.HAT.928/40217.C.-1, (17 Rebiü'lahir 1237 – 21 Ocak 1822)

sonra) belki de ilk kez devletin otoriter yanına şahit olacaktı. İsyan nedeniyle devletin kendileri ve manastırlar için nasıl bir ceza takdir edeceğini endişe içinde beklemekteydiler.³⁸

Nitekim isyanı takiben zimmet akdi bozulmuş ve Aynaroz manastır ve ruhbanlarının tüm imtiyazları askıya alınmıştı. Manastırlar için çok önemli bir gelir kaynağı olan *metoblara* (çiftlik) el konulmuştu.³⁹ Masrafları, ruhbanlardan alınan vergiye zam edilerek karşılanmak üzere yarımadaya asker ikame edilmişti.⁴⁰ İki katına çıkan cizye bir defada ve artık Osmanlı memurları tarafından tahsil edilecekti.⁴¹ İsyanın izleri silininceye kadar her yıl Aynaroz'daki manastırların ileri gelen keşişlerinden onu İstanbul'a rehin olarak gönderilecekti.⁴²

Aynaroz'un keşişleri, yaşadıkları talihsiz hadisenin izlerini silmenin ve Devlet-i Aliye-i Osmaniye ile ruhbanlar arasındaki güven ortamını yeniden tesis etmenin arayışı içerisine girmişlerdi. İsyan Aynaroz'da başlamamıştı. Keşişler Mora'dan başlayarak yayılan isyana katılmaya zorlanmışlardı. Ruhbanlara göre; Aynaroz keşişleri, aslında bu isyanın faili değil, mağduruydular. Zira,

*“Aynaroz ve Taşoz reayası içlerine izbandıd eşkıyası geliip...onları tabrik etmişlerdi ... kendülerinin kabahatleri olmadığından... bütün istekleri... hemen cizye boğçalarının gönderilmesinden ibaret[ti] ve şimdi taraf-ı Devlet-i Aliyye'den ba'de'l- isyan-ı isti'man (af) istiyorlar [dı]”.*⁴³

Bu nedenle Aynaroz ahalişi affedilecek, kendilerine yeniden aman verilecekti ancak affedilmeleri belli şartlara bağlanmıştı. Evvela Manastırlarda bulunan silah ve cephanenin tamamının teslim edilmesi gerekliydi.⁴⁴

Aynaroz ruhbanlarının bekledikleri aman ile ilgili padişah fermanı 1822 yılının Eylül ayında gelmişti. Padişah II. Mahmut tarafından isyan eden Aynaroz ve Taşoz ahalisinin aman dilemiş olmalarına binaen bir hatt-ı hümayun sadır oldu. Cizye boğçaları tekrardan hazırlanarak merkezi hazineye gönderildi: Bu devlet ile Aynaroz ahalişi arasındaki kadim zımminin devam ettiğinin

³⁸ Mayıs 1836'da Aynaroz'a gelen Smith'n keşilerden öğrendiği kadarı ile isyan döneminde yarımadaya 300 kadar Osmanlı askeri ikame edilmişti. Bkz. Webber Smith, “On Mount Athos and Its Monasteries; With Notes on the Route from Constantinople to Saloniki, in June, 1836”, *Journal of the Royal Geographical Society of London*, (7), 1837, pp. 61-74 ,<http://www.jstor.org/stable/1797512>, (Erişim Tarihi:28/03/2013)

³⁹ BOA.HAT.1315/51279, (29 Zi'l-ka'de 1236 - 28 Ağustos 1821)

⁴⁰BOA.HAT.928/40297.D-1, (25 Rebiü'l-ahir 1237 - 19 Ocak 1822) ve BOA.HAT.860/38338, (25 Receb 1237/17 Nisan 1822)

⁴¹ BOA.HAT.863/38493, (13 Cemaziye'l-ahir 1237 - 7 Mart 1822)

⁴² Aynı belge. Bu işlem uzun zaman devam etmiştir. Bkz. BOA.HAT.878/38877, (29 Cemaziyel-evvel 1242 - 29 Aralık 1826)

⁴³ BOA.HAT.845./37966, (29 Zilhicce1237 - 16 Eylül 1822)

⁴⁴ BOA.HAT.863/38493, (13 Cemaziye'l-ahir 1237 - 7 Mart 1822)

işaretiydi.⁴⁵ Manastır keşişleri de pişmanlıklarını dile getirerek Devlet-i Aliyye'ye olan sadakatlerini beyan etmişlerdi. Buna karşın Mora İsyanı'nın bölgedeki etkisi tamamen yok olmuş değildi.⁴⁶ Rum eşkıyasının Aynaroz civarındaki yarımada ve adalarda silahlandığına dair merkezî hükümet birimlerine ve Selanik'teki hükümet makamlarına istihbarat bilgileri geliyor,⁴⁷ kimi zamanda Aynaroz çevresinde sahillerde asilerle küçük çatışmalar yaşanıyordu.⁴⁸

Padişahın affına mazhar olan ruhbanlar bir nebze olsun rahatlamışlardı. Şüphesiz ki Aynaroz'da asayişin sağlanmış olması merkezî hükümetin nazarında olağanüstü hâl şartlarının kalkması ya da esnemesi anlamına geliyordu. Böylece Aynaroz'daki asker sayısının azalması ile masraflar düşecek, vergi yine ruhbanlar tarafından toplanacak ve Dersaadet'teki vekilleri ile padişaha teslim edecekti. Ruhbanlar, *metoblar* (çiftlikler) üzerinde eskiden olduğu gibi tasarruf hakkına sahip olabileceklerdi. Selanik'in denetimini daha az hissedecekler yine İstanbul'daki vekilleri sayesinde taleplerini doğrudan merkezî hükümet temsilcilerine ulaştırabileceklerdi. Kısacası olağanüstü hâl şartlarının kalkması kadim imtiyazların geri gelmesi demektir.

İsyan nedeni ile Aynaroz Manastırları ilk kez Selanik'in denetimini ve devlet otoritesini bu kadar yakından hissetmişlerdi. Bu isyanın Aynaroz için bir diğer sonucu da Osmanlı merkez bürokratlarının Aynaroz gibi merkez ile bağları gevşek olan özel statülü yerler hakkındaki kanaatleri üzerinde etkili olmasıdır. Nitekim aşağıda bahsedeceğimiz üzere gerek Aynaroz Manastırları Nizamnamesi'nin hazırlık aşamasında gerekse nizamname öncesinde hazırlanan raporlarda Aynaroz idaresinin ıslah edilmesi ve burada devlet otoritesinin tesis edilmesinin gerekliliği üzerinde önemle durulmuştu.

Tanzimat ve Aynaroz Manastırları

19. yüzyıl Aynaroz ruhbanları için iyi başlamamıştı. Milliyet düşüncesinin ve ihtilâlcî akımların Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan topraklarında ne denli etkili olduğu Sırp ve Yunan İsyanları sırasında tecrübe edilmişti. Neredeyse her Balkan milletinden rahiplerin bulunduğu Aynaroz'un bu gelişmelerden

⁴⁵ BOA.HAT.845./37966, (29 Zilhicce1237 – 16 Eylül 1822)

⁴⁶ İsyan üzerine, Aynaroz'da asayiş sağlanıncaya kadar ruhbanların ileri gelenlerinden bazılarının İstanbul'da rehin olarak tutulmasına karar verilmişti. 1827 yılına ait rehine değişimini konu alan belgeler isyanın etkilerinin bu yıllara kadar devam ettiğini açıkça göstermektedir. BOA.HAT.945/40706, (21 Ramazan 1242 – 18 Nisan 1827)

⁴⁷ Rum eşkıyasının Sisam, İşkepuloz/İşkepoluz Adaları, Çamlıca, Suluca ve İpsara Adalarındaki faaliyetleri için bkz. BOA.HAT.925/40206, (29 Zi'l-hicce 1237 - 16 Eylül 1822)

⁴⁸ Aynaroz açıklarında tesadüf edilen eşkıyalar ile verilen mücadele için bkz. BOA.HAT.839/37793/C, (23 Muharrem 1239 - 29 Eylül 1823)

etkilenmemesi mümkün görünmüyordu. Diğer taraftan Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalanmasından sonra bir büyük güç, bu coğrafyada etkisini giderek artıracaktı. Ortodoks kimliğini politikasının ana unsuru haline getiren Rusya'nın Ortodoksluğun mukaddes beldesi addedilen Aynaroz ile ilgilenmemesi düşünülemezdi.⁴⁹

Modern bir ordu kurmak, mali disiplini sağlamak, taşrada bozulan otoriteyi yeniden tesis etmek ve büyük güçlerin Osmanlı içişlerine müdahalesinin önünü almak 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun temel uğraşları olacaktı. Bunun için merkezden başlayarak taşraya kadar uzanan idari, adli, hukukî ve ekonomik bir reformu hayata geçirmek gerekiyordu.⁵⁰

Kısacası imparatorluk, içerde ve dışarda yaşanan olumsuz gelişmelerin etkisiyle başta merkez ve taşra teşkilatı olmak üzere pek çok alanda ciddi bir reforma hazırlanıyordu. Bunun Osmanlı taşra idaresine ve taşra birimlerine etkisi kaçınılmazdı. Acaba Aynaroz idaresi, Tanzimat'ın Osmanlı taşrası için öngördüğü yeni düzenden ve onun sonucu olan yeni uygulamalardan nasıl etkilenecekti? Tanzimatçıların merkezîyetçi yaklaşımlarına rağmen özel statü ve tarihi imtiyazlar korunabilecek miydi? Manastırları temsil eden Aynaroz ruhanî idaresi, Tanzimat'ın yeni vilayet düzeninde kendisine nasıl bir yer edinecekti? Öte yandan bu modernleşme hareketinin yükünü omuzlayan reformistler, sorunlardan arınmış ve tüm Osmanlı ülkesinde uygulanabilecek, bir örnek bir taşra teşkilatı, tek ve aynı hukukî kolektiviteyi oluşturmayı başarabilecekler miydi? Yeni taşra düzeni, özel statülü yerler dikkate alınarak mı hazırlanacaktı yoksa özel statülü yerlerin idaresi taşra teşkilatının yeni düzenine mi yaklaştırılmaya çalışılacaktı?

Tanzimat'ın uygulanması imparatorluğun farklı coğrafyalarında farklı bir seyir takip etmişti. Söz gelimi bazı yeni uygulamalar Aynaroz'da lüzumu hissedildiğinde uygulandı.⁵¹ Ancak Tanzimat'ın taşra idaresi için öngördüğü müdürlük ve kaymakamlık gibi usulleri neredeyse eş zamanlı olarak burada hayata geçirilmişti. Bunlardan "*müdürlük*" diğer taşra birimlerinden çok daha öncesinde Aynaroz'da hayata geçirildi. Bu usul ile birlikte Aynaroz'da dört

⁴⁹ Aynaroz üzerinde artan Rus ilgisini ve etkisini araştırmak için gizlice yürütülen bir tetkikat neticesinde hazırlanan rapor için bkz. BOA.Y.PRK.AZL.10/39-1, (7 Mayıs 1301 – 19 Mayıs 1885)

⁵⁰ Halil İnalçık, "Tanzimat'ın Uygulanması Ve Sosyal Tepkileri", *Belleten*, Cilt XXVIII, Sayı 12, Ankara, 1964, s. 629.

⁵¹ Nitekim Aynaroz'da yasaklı maddeler ve liman tezkireleri ile ilgili bürokratik işlemler sırasında ruhbanlara yeni dönemin usul ve kaidelerinin hatırlatılması lüzumu hissedilmişti. Böylece, Tanzimat'ın ilanından on iki yıl sonra- "...Tanzimat-ı Hayriyye Hatt-ı Hümayûnu suret-i münifininin dahi lisan-ı Rumî'ye tercüme ettirilerek (Aynaroz'a) gönderilmesi..." talep edilmişti. Bkz. BOA.A.MKT.NZD.36/18-2, (6 Şevval 1267 – 4 Ağustos 1851)

yüzyıl süren voyvodalık dönemi kapanmış oldu. Zira 1430'dan beri Aynaroz, "Aynaroz Zabiti" ya da daha çok kullanılan "Aynaroz Voyvodası" namı ile Bostancı Hasekilerinden biri tarafından idare edilmekteydi.⁵²

1826'da Edirne Bostancı Ocağı kapatılınca ocağın sorumluluğunda olan yerler diğer kurumlara devredildi. Tanzimat'tan önce gerçekleşen bu değişiklik ile Aynaroz yarımadası, "Darbhane-i Amire'den müstakil voyvoda tayini ile idare" olundu ve bu durum Tanzimat'ın ilanı ile gerçekleşecek yeni düzenlemelere kadar bu şekilde devam etti.⁵³

Aynaroz'da Müdürlük ve Kaymakamlık Dönemleri

Tanzimat modernleşmesinin taşra idaresi için öngördüğü ilk ve büyük reformu 1842 düzenlemesidir. Bu tarihe kadar adli bir birim olarak kabul edilen kaza bu düzenleme ile idarî bir birim hüviyetini kazanmıştı.⁵⁴ Diğer önemli bir gelişme de kazaların idaresinin artık muhassıllardan alınarak kaza müdürlerine devredilmesiydi. Muhassıllık uygulamasının bekleneni verememesi böyle bir değişikliğe gidilmesine neden olmuştu.⁵⁵ Bu durum, Aynaroz idaresi için çok önemli bir gelişme idi. Zira, neredeyse dört yüzyıl boyunca voyvodalar ile yönetilen Aynaroz, Tanzimat ile başlayan Osmanlı taşra idaresinin yeni formuna dâhil oluyordu. Oysa ki, bu dönemde halen varlığını devam ettiren mümtaz eyaletler taşra idaresinde gerçekleşen düzenlemelerin dışında tutulmuş, özel yönetimleri devam ettirilmişti.⁵⁶ Bu uygulama, taşrada birörnek yönetim modelinin kurulmasında önemli bir sorun teşkil ediyordu.

⁵² Evliya Çelebi Aynaroz ruhbanlarını kastederek; "bunların hâkimleri hala kanun-ı padişahi üzere Asitane-i Saadet'te Bostancıbaşı olup bir hasekisi gelüp zabt eder." diyerek Bostancıocağı'na bağlı kişiler tarafından idare edildiğini rivayet etmiştir. Bkz. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi (Topkapı Sarayı Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu)*, (Yay. Haz. S. A. Karaman, Y. Dağlı ve R. Dankoff Yay. Haz.), Cilt 8, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003, s.45.

s. 392. Ayrıca bkz. BOA.HAT.918/39974-B, (29 Zil-hicce 1239 - 25 Ağustos 1824) Aynaroz'a yapılan voyvoda atamaları Bostancı Ocağı içinden "...ba-irade-i seniyye..." yani padişah izni ve onayı ile gerçekleşirdi. Bkz. BOA.HAT.863/38512, (11 Cemaziye'l-ahir 1237 - 5 Mart 1822)

⁵³ BOA.BEO.2342/175604-2, (25 Safer 1319 - 3 Haziran 1901)

⁵⁴ Musa Çadırcı, "Tanzimat'tan Sonra Merkez- Yerel Yönetim İlişkileri", *Yerel Yönetimler Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, TODAİE Yayınları, 2002, s. 24. , Musa Çadırcı, "Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)", *Bellekten*, Cilt LIII, Sayı 206, Ankara, TTK Yayınları, 1989, s. 237-238. ve Tuncer Baykara, "Kaza", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 25, İstanbul, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2002 s. 120.

⁵⁵ Fatih S. Torun, "Osmanlı Taşra İdaresi'nin Yeniden Yapılanma Süreci (1842-1876)", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı 32, 2012, s. 88. ve Musa Çadırcı, *Bellekten*, s. 247.

⁵⁶ Ekrem Buğra Ekinci, "Osmanlı İdaresinde Adem-i Merkeziyet Ve İmtiyazlı Eyaletler", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı 6, 2008, s. 24-25.

Taşra idaresinde 1842'de geçilen kaza müdürlüğü uygulaması birkaç yıl içinde Aynaroz'da tatbik edilmeye başlandı. Aynaroz Kazası'na müdür olarak atan ilk kişi *Trabzon Aşiretler Müdürü* Zeki Bey'di. Atamanın gerçekleştiği 1844 yılının Ekim ayı itibariyle Aynaroz Kazası'nda müdürlük dönemi başlamış oluyordu.⁵⁷

Esasen, Meclis-i Valâ'da kararlaştırılan düzenlemeye göre (1842 Düzenlemesi) kaza müdürlerinin seçilmiş olması öngörülüyordu. Kazalarda "eşraf" ya da "vücûh" tabir edilen ileri gelenlerin kendi aralarından seçtikleri bir kişi, padişah tarafından kaza müdürü olarak tayin edilecekti.⁵⁸ Aynaroz'da sadece ruhbanlar yaşadığından bunu yapmak mümkün görünmüyordu. Benzer zorluklar, vefat nedeni ile boşalan Aynaroz müdürlüğüne yeniden atama sırasında da yaşanmıştı. Selanik Valisi'nin boşalan müdürlük makamına eski Divan-ı Hümayûn hocalarından Zeki Bey'i bir buyruldu ile vekâleten ataması, ruhban vekillerinin itirazına neden olmuştu.⁵⁹ Bunun kadim imtiyazlarına ve ellerinde bulunan "ferman-ı alîye mugayir ve Tanzimat-ı Hayriye'ye muhalif" olduğunu iddia eden Aynaroz vekilleri konuyu merkezi hükümet birimlerine taşımışlardı.⁶⁰

Ruhbanlar Tanzimat'ın yeni kurum ve uygulamaları ile yüzleşmeye başlamışlardı. Ruhban vekilleri her ne kadar ellerinde bulunan fermanlar ile tasdik edilen ve kazanılmış bir hak olarak gördükleri statülerinin "bir gûne tağyir (bozma) edilemeyeceği[ni]"⁶¹ savunsalar da reformcu Osmanlı bürokratları ferman hükümlerine muhalif kalmadan Aynaroz'u yeni vilayet teşkilatının içerisine çekme fikrinde kararlıydılar. Bununla birlikte bir müdür atamasında yaşanan zorluklar dahi imtiyazlı yerlerin yeni düzenin şartlarına uyum süreçlerinin ne denli sıkıntılı olduğunu açıkça göstermektedir.

Osmanlı taşra idaresinde kaza müdürlüğü uygulaması 1864 Vilayet Nizamnamesi'ne kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra kazaların mülkî-idarî amiri kaymakamdı.⁶² Aynaroz Kazası için müdürlük uygulaması bu kadar uzun sürmedi. Aynaroz'a yapılan müdür atamalarından istenilen memnuniyetin sağlanamaması uygulamanın merkezi hükümet temsilcileri tarafından sorgulanmasına neden oldu ve Aynaroz'a biraz daha fazla maaş ile ehil bir kaymakamın atanmasına karar kılındı. Sofya eski kaymakamı ve aynı zamanda *Meclis-i Mubasebe-i Maliye* azası olan Yanyalı Şakir Bey Aynaroz'a atanan ilk kaymakam olma unvanını elde etti.⁶³ Böylece, daha evvel voyvodalık ve

⁵⁷ BOA.A.MKT.17/11-1, (23 Ramazan 1260 - 12 Ekim 1844)

⁵⁸ Nizam Önen, Cenk Reyhan, *a.g.e.*, s. 237-238.

⁵⁹ BOA.A.MKT.121/97-1, (16 Şaban 1264 – 18 Temmuz 1848)

⁶⁰ BOA.İ.MVL.139/3824, (15 Cemaziyel'evvel 1265 - 8 Nisan 1849)

⁶¹ BOA.ŞD.MLK.2003/2, (12 Şubat 1283- 24 Şubat 1868)

⁶² Nizam Önen, Cenk Reyhan, *a.g.e.*, s. 177.

⁶³ BOA.A.MKT.NZD.20/66-1, (7 Safer 1267 – 12 Aralık 1850)

müdürlük ile idare edilen Aynaroz'da 1850 yılından itibaren kaymakamlık devri başlamış bulunuyordu.

Aynaroz İdaresinin Islahı Çabaları

Osmanlı devlet adamları, bilhassa 19.yüzyılın ikinci yarısında yaşanan bazı gelişmelerden sonra gayrimüslim cemaatleri devletin iç işlerine müdahale konusu olmaktan çıkarmanın gerekliliğine inanmışlardı. Bu gelişmelerden biri Islahat Fermanı'ydı. Fermana göre, Aynaroz gibi, ahalisi aynı din ve mezhepten olan yerlerin mabet, mektep, hastane gibi binaları için tamir işlemlerine mani olunmayacak ancak yeni baştan inşası lüzumu olur ise bu hükümetin özel iznine tabi olacaktı.⁶⁴ Ayrıca ferman ile gayrimüslimlerin elde etmiş olduğu bir başka kazanım da iç örgütlenme özerkliğinin yazılı hukuk güvencesine alınması ve bu topluluklara statülerini hazırlama yetkilerinin tanınmasıydı.⁶⁵

Avrupalı büyük güçlerinin Osmanlı Devleti'nin mülkî yapısı üzerindeki müdahaleleri Islahat Fermanı sonrasında artarak devam etmiştir. Bunun ilk önemli örneği Cebel-i Lübnan idi.⁶⁶ Girit ve Cebel-i Lübnan Vilayet Nizamnameleri, merkez ile bağları zayıf olan özel statülü yerlerin büyük güçlerin müdahaleleri sonrasında hazırlanan nizamnameler eşliğinde nasıl bir risk unsuru haline geldiklerinin somut örnekleriydi.

Tanzimatçılara göre gayrimüslim cemaatlerin yaşadığı yerlerin imtiyazları yeni şartlara göre yeniden ele alınmalıydı. Bu yerler bu şekilde yeni vilayet teşkilatının bir parçası olmalıydılar. Nitekim 1857 yılında Aynaroz'un mevcut durumu ile alakalı bir layiha hazırlanmış, Aynaroz'un "hemcivarlarını tahrik ve tahriş etmekte olan istiklâl halini dahi mütalaa etmek" lazım geldiği belirtilmişti. Yarımadanın imtiyazlarla şekillenen ve çevresine emsal teşkil eden özerk yapısının

"Devlet-i Alî'nin menafî'ine gayr-i muvafık olduğu ifade ediliyor ve bu yapının rubbanların ... imtiyazlarına dokunmayacak surette tanzim ve ıslahı[nın] mümkün olduğundan"

bahsediliyordu.⁶⁷ Osmanlı bürokratları Paris Anlaşması'ndaki müzakereler sırasında ortaya koydukları iradenin bir devamı olarak dinî imtiyazlara hiç dokunmadan ayrıcalıkları zamanın şartlarına uyguna hale getirmenin Devlet-i Aliyye için bir nevi zorunluluk olduğunun altını çizmişlerdi. Aynaroz idaresinde

⁶⁴ Ufuk Gülsoy, "Islahat Fermanı", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 19, İstanbul, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 1999, s. 186.

⁶⁵ Atilla Nalbant, *a.g.e.*, s. 151.

⁶⁶ Cenk Reyhan, "Cebel-i Lübnan Vilayet Nizamnamesi", *Memleket, Siyaset-Yönetim Dergisi*, Sayı 1, 2006, s. 175.

⁶⁷ BOA.HR.TO.428/43- 2, (17 Şevval 1273 – 10 Haziran 1857)

var olan ve yüzyıllar öncesine dayanan adem-i merkezi eğilimlerin merkeziyetçi bir yaklaşım ile ıslah edilmesi ve birörnek yönetim modelinin kurulması söz konusuydu. Bunun için Aynaroz Manastırları idaresinin yeniden ele alınması gerekiyordu.

Tanzimatçılar, bütün Osmanlı ülkesi için uygulanabilecek birörnek bir taşra idaresi modelini çok önemsiyorlardı. 1864 Tuna Vilayet Nizamnamesi böyle bir modeldi ve pilot bölge olan Tuna Vilayeti'nde görülen başarıdan sonra tüm Osmanlı vilayetleri için tatbik edilmesi düşünülmüştü.⁶⁸ Nizamnamede, mülki-ıdarî yapı yeniden “ölçek”lendirilip kademelendiriliyor; eyaletler, vilayete dönüşüyor, sancak, kaza gibi idari birimler ele alınarak yeniden tanımlanıyordu.

Aynaroz, taşra idaresinin 1864 Vilayet Nizamnamesi ile şekillenen yeni düzenine hemen dâhil edilmedi. Ancak, Aynaroz Kazası ile merkezi hükümet arasında cereyan eden yazışmalarda geçen “vilayetlerin teşkilat-ı cedidesi iktizasınca” gibi ifadeler bu manastır beldesinin yeni düzenin şartlarından etkileneceğinin habercisiydi. Nitekim Sadaret makamından Selanik Valiliği'ne gelen 1867 tarihli bir talimatta, 1864 Vilayet Nizamnamesi ile uygulamaya konulan yeni vilayet teşkilatına göre; daha önce kaymakamlıkla idare edilen vilayetlere birer mutasarrıf tayin edileceği, yine aynı talimatta; sancak statüsünde olmayıp kaymakamlıkla idare edilen yerlerin de “mutasarrıflıklar nezareti altında olmak üzere yine kaymakamlık namıyla” idare edileceği belirtiliyordu. Bu sonuncu grupta olan kaymakamlıkların bir kısmına yeni kaymakam atanmış bir kısmının da mevcut kaymakamlarının görevleri tasdik edilerek görevlerinin devamı sağlanmıştı. Bu talimat kapsamındaki kazaların arasında Aynaroz da bulunuyordu. Düzenleme ile Aynaroz'da kaymakam değişimi olmamış mevcut kaymakam Haydar Bey'in memuriyeti onanmıştı.⁶⁹

Aynaroz'un kaza ve kaymakamlık ile ilgili statüsünde değişikliğe gidilmemiş hatta kaymakamı dahi değişmemişti. Ancak, düzenlemede ifade edilen “kazaların mutasarrıflıkların nezareti altında olacağı” ile ilgili kaide, Aynaroz idaresi tarihinin çok önemli bir kırılma anı ve bir dönüm noktasıdır. Zira bu tarihe kadar Aynaroz, doğrudan Dersaadet'e bağlı bir kaza idi. Yeni taşra idaresinde vilayet teşkilatının esaslarına göre Selanik mutasarrıflığına bağlanması icap ediyordu.

⁶⁸ Selda Kılıç, “1864 Vilayet Nizamnamesinin Tuna Vilayetinde Uygulanması ve Mithat Paşa.” *Ankara Üniversitesi -DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 24, Sayı 37, Ankara, 2005, s.109. ve Mustafa Gençoğlu, “1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma”, *Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 2011, s. 35.

⁶⁹ BOA.A.MKT.MHM.387-A/35, (12 Rebiü'l-evvel 1284 - 13 Ağustos 1867). Talimat kapsamındaki diğer kazalar; Viranşehir, Aziziye, Siverek, Koçgiri, Maden-i Hümayûn, Drama, ve Geyve olarak belirtilmiştir.

Ruhbanlar için ise bu düzenleme kadim usullerin ihlali, imtiyazların sona ermesi ve nihayet Selanik'in yakın denetimine tabi olmak anlamına geliyordu. Ayrıca düzenlemeye göre artık kaza kaymakamlarının azlinda ve atamasında valiler yetki sahibi oluyordu.

Vilayet nizamnamesinin ön gördüğü taşra teşkilatı modeli artık manastır beldesi Aynaroz'u da kapsamına almış bulunuyordu. Nitekim halihazırdaki kaymakamın (Haydar Bey) ataması, Selanik valisi tarafından tasdik edilmişti. Yeni teşkilat düzeninin bu ilk icraatı, ruhbanların harekete geçmesine yetti. Aynaroz'da bulunan yirmi manastırın temsilcileri (*begoumenos*) bir mahzar hazırlayarak, İstanbul'daki vekilleri vasıtasıyla Hariciye Nezareti'ne başvurdular. Bu başvuru dahi kadimden gelen bir hak idi. Nitekim Yavuz Sultan Selim'in Aynaroz ruhbanlarına bir ihsan olarak verdiği fermanının onuncu hükmü ruhbanlara verilen imtiyazları gelecekte dahi garanti altına alıyordu. Şimdi ruhbanlar ellerine bu belgeleri alarak haklarına aramaya koyulmuşlardı. Bu defa hazırlanan mahzar Osmanlı hakimiyetinde kaldıkları süre içerisinde devlet makamlarına sundukları belki de en önemli mahzardı. Ruhbanlar, doğrudan İstanbul'a bağlı olmak yerine Selanik'e bağlanmanın ve kaymakam ataması yetkisinin valiye devrinin Aynaroz'u müstesna bir belde olmaktan çıkaracağını ve sıradanlaştıracağını düşünüyorlardı.⁷⁰

Ancak bütün itirazlarına rağmen talepleri gerçekleşmedi ve Aynaroz Selanik'e bağlandı. Bütün bu düzenlemelerden sonra, manastırlarının Osmanlı hakimiyetine alındığı 1430 yılından I. Meşrutiyet'in ilanına kadar olan dönemde Aynaroz'un mülki idaresinin şöyle bir seyir takip etmiş olduğu anlaşılmaktadır:

⁷⁰ Selanik eyaletinin vilayete dönüşmesi ile taşra teşkilatındaki yeni düzenin tesisine başlanması ve bu yeni düzende Aynaroz kaymakamının Selanik Valisi tarafından tasdiki ile "Aynaroz'un öteden beri cari olan usul-i mevzuası hakkında vuku' bulan tagayyür (değişiklik) iş bu mahzarın" manastır vekillerince hazırlanmasına neden olmuştu. Bkz. BOA.ŞD.MLK.2003/2, (12 Şubat 1283- 24 Şubat 1868)

Tablo 1. Osmanlı hakimiyetinde kaldığı süre içinde Aynaroz mülkî idaresi ve bağlı olduğu kurumlar:⁷¹

MÜLKÎ AMİR	BAĞLI OLDUĞU KURUM	DÖNEM
Bostancı Hasekisi (Voyvoda)	İstanbul / Bostancı Ocağı	1430 - 1826
Voyvada	İstanbul / Darbhane-i Amire	1826 - Tanzimat Ferm. İlanı
Müdür	İstanbul / Maliye Nezareti	1844 – 1850
Kaymakam	İstanbul / Maliye Nezareti	1850 - 1867
Kaymakam	Selanik Vilayeti	1868 ⁷² - 1912

Tablo 1’den de anlaşılacağı üzere, Osmanlı hakimiyetine alınmasından Tanzimat’a kadar olan süreçte Aynaroz’un statüsünde bir değişime yaşanmamıştır. Ancak Aynaroz, Tanzimat’ın Osmanlı taşrası için öngördüğü yeni teşkilat düzeninin dışında tutulmamış bilakis Tanzimat’ın yeni vilayet teşkilatı için öngördüğü hemen her yeni uygulamadan etkilenmiştir. Reformcu Osmanlı bürokratlarına göre, “ahalisi ve mevkisi müstesna” bir belde olduğu kabul edilen Aynaroz, idarî statüsü itibarıyla imtiyazlı bir mülki-idarî birim değildir. Bu nedenle Aynaroz, Tanzimat dönemi taşra idaresindeki diğer kazalardan müstesna tutulmadan ısrarla bu dairenin içerisine dahil etmeye çalışmıştır. Zira Tanzimatçılar için taşranın idarî birimleri arasında ortak hukuktan ayrı olan yerler taşra idaresindeki bütünselliği ve birörnek yönetim modelini bozmakta ve bu amacın önündeki en önemli pürüzler olarak görülmektedir. Bu tarz yerlerin ortak hukuka dahil edilmesi ile büyük devletlerin Osmanlı içişlerine müdahale alanı daraltılmış olacak ve müdahale gerekçeleri de bir nevi ortadan kaldırılmış olacaktır. Bütün bu mülki-idarî modernleşme çabaları, iç politikada idarenin kolaylaşması ve otoritesinin sağlanması; dış politikada ise Devlet-i Aliyye’nin diplomatik baskılardan kurtulması anlamına gelmektedir.

Anlaşıldığı üzere 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi ile Osmanlı taşrası için uygulanan yeni vilayet teşkilatının bir gereği olarak Aynaroz’un kadim bir imtiyazına son verilmiş ve 1867 yılında Aynaroz, doğrudan İstanbul’a bağlı olmak yerine hemen yanı başındaki Selanik’e bağlanarak bu vilayetin bir kazası

⁷¹ Aynaroz’da “voyvodalık” dönemi için bkz. BOA.HAT.918/39974-B, (29 Zi’l-hicce 1239 - 25 Ağustos 1824) ve BOA.HAT.863/38512, (11 Cemaziye’l-ahir 1237 - 5 Mart 1822), “müdürlük” dönemi için bkz. BOA.A.MKT.17/11-1, (23 Ramazan 1260 - 12 Ekim 1844), “kaymakamlık” dönemi için bkz. BOA.A.MKT.NZD.20/66-1, (7 Safer 1267 - 12 Aralık 1850) ve BOA.ŞD.MLK.2003/2, (12 Şubat 1283- 24 Şubat 1868)

⁷² Aynaroz’un Selanik’e bağlanması ile ilgili düzenleme 1867’de yapılmış ancak 1868’de yürürlüğe girmiştir.

olmuştu. Ancak Aynaroz'u yeni vilayet teşkilatının bir parçası haline getirme çalışmaları bu noktada tıkanmıştı.

Yarımadanın tarihi imtiyazları nedeniyle oluşan ayrıcalıklı statüsü, ahalsinin sadece ruhbanlardan oluşması ve yönetimin çift başlı özelliği, buradaki idarenin genel vilayet teşkilatına uyumunu neredeyse imkânsız kılıyordu. Bu gerçek Tanzimat bürokratları tarafından kabul edildiğinde Aynaroz için 1864 ve 1871 Vilayet Nizamnamelerinden ayrı bir nizamname hazırlandı.

Nizamnamenin hazırlanmasından evvel Mezahib Müdürü Saadetlü Zebur Bey Aynaroz'u "teftiş" etmek üzere görevlendirilmişti. Bu rapor doğrultusunda Aynaroz idaresinin bir nizamname çerçevesinde kaideye bağlanmasına karar verildi. Rapora göre, Aynaroz'da ruhanî işlerden lonca heyetinin sorumlu olduğu fakat

"İşbu heyet-i ruhbanîye kendü kendülerine bir meslek-i idare ittihaz ederek hâl ve hareketlerine patrikhanenin doğrudan doğruya nezareti olamadığı gibi Aynaroz'da nüfus-ı hükümet dahi cereyan"

edememiş olması merkezi hükümette bir rahatsızlık nedeniydi.⁷³

Osmanlı bürokratları için *Aynaroz Manastırları Nizamnamesi*'nin hazırlanmasının idarî açıdan iki önemli gerekçesi vardı. Aynaroz'da ruhanî idareyi temsil eden lonca heyetinin zaman zaman yetkilerini aşarak mülkî idarenin alanına müdahale etmesi önemli bir sorundu. Diğer taraftan ruhanî idarenin (lonca heyeti) tabi olduğu patrikhanenin yarımadadaki otoritesi ise istenilen düzeyde değildi. Ruhani idarenin bu tutumu nedeniyle Aynaroz, merkezîyetçi esaslara göre yeniden düzenlenmeye çalışılan Osmanlı taşra teşkilatının genel görüntüsüne uymuyor ve adem-i merkezi eğilimler gösteriyordu. Nizamnamenin hazırlanmasının siyasî nedeni ise hiç şüphe yok ki yarımada üzerinde artan Rus etkisinin Babıali'de neden olduğu endişeydi.⁷⁴

Aynaroz Manastırları Nizamnamesi on sekiz fasıldan yüz elli üç maddeden oluşmaktadır. Nizamnamenin fasıllarında ruhani idareyi oluşturan ve kurumlar ile temsil eden görevliler, bu görevlilerin nitelikleri, seçilmeleri ile hak ve sorumlulukları sıralanmıştır.

Nizamnamenin son cümlesi olan "hatime"de ise nizamnamenin Aynaroz manastırlarının ve müştemilatının "usul-i idare-i dâhiliyelerine dair olduğu" mahallî hükümetin mülkiye ve zabıtaya dair işlemlerinin genel kanunlara tabi olduğu belirtilerek nizamname ile sadece ruhanî idarenin düzenlendiğini mülkî

⁷³ *Düstur*, H.1299 - M.1881/1882, 1.Tertip, 2. Zeyl, s. 224.

⁷⁴ BOA.I.MMS.58/2688-2, (19 Zi'l-hicce 1294 – 25 Aralık 1877)

idare ile hukuk ve güvenlik işlerinin ortak hukuka tabi olduğu, diğer hususların ise özel emir ve talimatlar ile yürütüleceği vurgulanmıştır.⁷⁵

Böylece Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükseliş döneminde dinî özgürlükler bağlamında verilen birtakım imtiyazlar, değişen bölge ve dünya şartlarında yeniden değerlendirilmiştir. Nizamnamenin bu son cümlesinden de anlaşıldığı üzere ruhbanların dinî yaşam alanlarına Osmanlı müsamahası tatbik edilirken, güvenlik ve siyaseti ilgilendiren konularda devlet, egemenlik haklarından taviz vermemiştir. Söz konusu imtiyazların devletin egemenlik haklarına zarar verdiği Osmanlı bürokratları tarafından fark edildiğinde, mülki-idarî modernleşme çabaları sırasında imtiyazlı bölgelerin bu durumları yeniden sorgulanmıştır. Buna mukabil Aynaroz Manastırları Nizamnamesi ile Aynaroz ruhanî idaresinin de bazı kazanımları olmuştur. En başta Aynaroz ruhanî idaresinin Osmanlı taşra idaresinde ortak hukuktan ve birnek yönetim modelinden ayrılan ayrı idarî yapısı, anayasal bir belge ile tanınmış ve ruhanî idare bir nevi hukuki bir şahsiyet kazanmıştır. Öte yandan Aynaroz Manastırları için hazırlanan nizamnameyi Cebel-i Lübnan ya da Girit Nizamnamesi ile aynı kategoride değerlendirmemek gerekir. Şu bakımdan ki, son iki nizamname dış müdahalenin bir sonucu iken, Aynaroz Manastırları Nizamnamesi bir müdahaleden bağımsız ve Osmanlı bürokratlarının iradesi doğrultusunda hazırlanmıştır. Neticede Osmanlı bürokratlarının aldığı tedbirler sayesinde, uzun asırlar boyunca imtiyazlarını serbestçe kullanmış hatta bazen keyfi uygulamalarına mani olunamamış, ancak Ortodoks dünyanın mukaddes bir beldesi olarak yeni bir “Kutsal Yerler Meselesi” sorunu halini alabilecek ve son dönemde bunun ilk işaretlerinin alındığı bir bölgede dış müdahale daha baştan önlenmiştir. Nihayet bu düzenleme ile Aynaroz'un, uluslararası bir sorun haline gelmeden imparatorluğun son demlerine kadar Osmanlı hakimiyetinde kalması sağlanmıştır.⁷⁶

Diğer taraftan reformcu Osmanlı bürokratlarının Aynaroz Manastırları için uzun uğraşlar neticesinde olgunlaştırarak tesis ettikleri düzen, imparatorluğun diğer ruhban beldeleri için de emsal teşkil ettiği gözlemlenmektedir.⁷⁷

Nizamnamenin hazırlandığı gün nizamname içinde yer almayan fakat daha sonra “*hükümetçe tenbih olunan maddeler*” başlığı ile nizamnameye ilave olunması istenen bazı hususlar ayrıca kaleme alınmıştı. Söz konusu kararlar Aynaroz'da ruhanî idareye karşı merkezî hükümetin temsilcisi olan mülki idarenin konumunu kuvvetlendirmeye yönelikti. Bu kararlardan ikisi diğerlerine göre daha öne çıkmaktaydı. Bunlardan ilki ile Aynaroz'da ruhani idareyi temsil eden

⁷⁵ *Düstur*. H.1299 - M.1881/1882, 1. Tertip, Zeyl (2), s. 253.

⁷⁶ Hadi Belge, *19. Yüzyıl Osmanlı Taşra İdaresinde Aynaroz Manastırları*, s. 206.

⁷⁷ Nitekim 1909 yılına ait bir belgeye göre Mısır'da bulunan Tur-i Sina Manastırları ile ilgili bir meselede Aynaroz Manastırları için hazırlanan nizamname hükmü referans alınmıştır. Bkz. BOA.HR.HMŞ.İŞO.89/6, (15 Mart 1325 – 28 Mart 1909)

lonca heyetinin yarımada'nın güvenliği için "kır serdari namıyla ve Yunanlı kıyafetiyle istihdam edilmekte olduğu" silahlı gücün lağvedilmesi isteniyordu. Bu güç lonca heyetinin emrinde olarak manastırların asayışı ile Karis'in güvenliği ve muhtemelen yargılanacak keşişlerin loncaya getirilip götürülmesi veya loncanın talimatları ile kararlarının manastırlara ulaştırılması için kullanılıyordu.⁷⁸ Bir kolluk kuvveti gibi çalışan bu mahallî güç loncanın yargı gücünü anlamlı kılıyordu. Bu mahallî güvenlik gücü merkezi hükümet bürokratlarının merkezîyetçi anlayışa göre taşrada tesis etmeye çalıştıkları düzen için sakinca bulundu. Zira güvenliğin yerel unsurlara tevdi edilmesi özerkliğin önemli bir göstergesiydi. Nitekim Cebel-i Lübnan Nizamnamesi'nde dikkati çeken unsurlardan biri de asayiş ve güvenliğin yerli ve farklı bir zabıta heyeti ile sağlanacağı ile ilgili karardır.⁷⁹ Asayiş için karma bir mahalli emniyet gücü Cebel-i Lübnan'dan başka Arnavutluk'ta da var olan bir durumdur.⁸⁰ Bu uygulamanın başta Prens Sabahaddin'in partisi olmak üzere taşra politikalarında daha çok adem-i merkezîyetçi bir karakteri temsil eden II. Meşrutiyet Dönemi partilerinin bazılarının programlarında yer alması bu bakımdan manidardır.⁸¹

Aynaroz Manastırları Nizamnamesi'nin hatime cümlesinde ise yarımada'nın idaresinde zabıtaya dair hususun hükümetin üzerinde olacağı özellikle belirtilmişti. Bu nedenle ruhbanların herhangi bir itirazına mahal kalmadan bu güç kolaylıkla lağvedildi. Buna rağmen lonca heyetinin zabıtaya ve mülkî idareye dair müdahaleleri durmamış, söz konusu müdahaleler 20. yüzyıl başlarında dahi Aynaroz mülkî idaresi ile merkezî hükümet birimleri arasındaki yazışmaların konusu olmaya devam etmiştir.⁸²

Nizamnameye ilave olunan ikinci husus,

⁷⁸ Henry Fanshawe Tozer, *Researches In The Highlands Of Turkey, Including Visits To Mounts Ida, Athos, Olympus And Pelion, To The Mirdite Albanians, And Other Remote Tribes*, Charleston, Biblio Life, (1869 Yılı'nın Tıpkı Basımı), 2009, s. 64.

⁷⁹ Engelhardt, *Tanzimat Ve Türkiye* (Çev. Ali Reşad), İstanbul, Kaknüs Yayınları, 1999, s. 171.

⁸⁰ Cenk Reyhan, *a.g.m.*, s. 171.-181. ve Ekrem B. Ekinci, *a.g.m.*, s. 48.

⁸¹ Erkan Tural, "II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal Partilerin Taşra Politikaları", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 37, Sayı 4, 2004, s. 61.

⁸² Aynaroz'da iki olan polis sayısının artırılması ile ilgili düzenlemede dahi merkezi hükümet yetkilileri; "şimdiye kadar ihmal ve mezkur nizamname hükmü su-i istimal olunarak lonca heyetinin vezaif hükmüne müdahalesine meydan verildiği..." bundan böyle "...lonca heyetinin nizam haricinde muamelat ve müdahalatına katıyken meydan verilmeyerek hükümete ait vezaif-i hukukun kavanin-i nizam-ı resmîye dairesinde bilatereddüt ifa ve muhafaza edilmesinin mahalli kaymakamlığına" bildirilmesini istemişlerdi. Bkz. BOA.TFR.I.SL.196/19534-2, (5 Eylül 1324 –18 Eylül 1908)

*“Aynaroz’da bulunan memurlar dabi dâbil olmak ve ruhanî ve avam takımından ikişer aza bulunmak üzere yarımada bir meclis-i idare teşkil”*⁸³

edilmesi istegiydi. 1864 Tuna Vilayet Nizamnamesi’nden başlayarak kazalarda, kaza mülkî amirinden başka kazanın üst düzey memurlarından ve ruhani temsilcilerinden oluşan bir idare meclisinin kurulması öngörölmüştü. Kaza idare meclisi; mülkiye, maliye, zaptiye, eğitim, nafia, tapu ve ziraata dair işlerin yürütülmesi ile görevlendirilmişti. Seçimle belirlenen dört üyenin ikisi Müslüman ikisi gayrimüslimlerden seçilecekti.⁸⁴

Aynaroz Kazası’nın da bu sürece dahil edilmesi düşünölmüştü. Merkezi hükümet bir kaza idare meclisinin oluşturulması ile lonca heyetinin mülkî idare alanına dair müdahalelerine son verileceği düşüncesinde olmalıydı. Bu husus yarımada ile ilgili teftiş raporlarına da yansımıştı. Nitekim 1857 yılında Aynaroz idaresinin ıslahına dair hazırlanan bir layihada mülkî idarenin hükümet merkezi olan

*“Karis’in hiçbir güne nüfuzu cari olamayub bayağı papasların bi’l-müzakere idüp karar vermiş oldukları mesalibin ıcrasından olduğu[ndan]”*⁸⁵

yakınılıyordu. Kaza idare meclisinin teşkili bu mahsurların aşılmasına katkı sağlayabilirdi.

Bununla birlikte kaza idare meclislerinin Osmanlı taşrasında uygulanmasında da birtakım sıkıntılar yaşanmıştı. Özellikle bu meclislerin gayrimüslim ve Müslim ahaliden seçilen üyeleri yaşanan zorlukların ana nedenlerinden biriydi. Taşrada her din ve mezhepten ahalinin bir arada yaşadığı yerler olduğu gibi ahalisi sadece Müslümanlardan ya da Aynaroz gibi sadece gayrimüslimlerden oluşan yerler de bulunmaktaydı.⁸⁶ Bu çeşitlilik Tanzimat’ın uygulamalarının taşradaki işleyiş ahengini bozuyordu. Bu sıra dışı özelliklerin bir sonucu olarak örneğin, kaza idare meclisleri Osmanlı taşrasının her biriminde aynı formatta teşkil edilemedi hatta -Aynaroz gibi- bazı kazalarda ise hiç hayata geçirilemedi⁸⁷ ve taşrada birörnek yönetim modeli kurulamadı.

Aynaroz’da kaza idare meclisinin hayata geçirilememesinin bir diğer nedeni de yarımadanın kendine mahsus bir idarî örgütlenmesinin olmasıydı. Bu cümleden olarak Selanik Vilayeti Salnamelerinde Aynaroz’un bir kaza idare meclisinin ve mahkemesinin olmayışı tam olarak şöyle ifade edilmiştir:

⁸³ BOA.I.MMS.58/2683-1, (19 Zi’l-ka’de 1294 – 25 Kasım 1877)

⁸⁴ Musa Çadırcı, *Bellekten*, s. 250-251.

⁸⁵ BOA.HR.TO.428/43– 2, (17 Şevval 1273 – 10 Haziran 1857)

⁸⁶ Nizam Önen, Cenk Reyhan, *a.g.e.*, s. 216.

⁸⁷ 1904 tarihli *Selanik Vilayet Salnamesi*’nin içeriğinden de anlaşıldığı kadarı ile Osmanlı taşra idari birimlerinde 1864 yılındaki Tuna Vilayet Nizamnamesi ile uygulamaya geçen kaza idare meclisleri aradan 40 yıl geçmesine rağmen (1864-1904) halen Aynaroz’da teşkil edilememiştir. Bkz. *Salname-i Vilayet-i Selanik*, H.1322/ M.1904/1905, s. 154-155.

“Aynaroz Kazası'nın umuru kaymakamlık riyaseti tahtında müteşekkil ve şibb-i cezire üzerinde kâin yirmi adet manastırın her sene tebdil olunan birer vekilinden mürekekeb lonca namı verilen heyet tarafından riyyet olunmakta olduğundan meclis-i idare ve mahkemesiyle aklam-ı sairesi yoktur.”⁸⁸

Görüldüğü gibi, Aynaroz'da bir kaza idare meclisinin bulunmaması, burada bir idare meclisi gibi hareket eden “lonca heyeti”nin varlığına bağlanmıştır. Bu nedenle uzunca bir süre yarımada bir idare meclisinin açılmasına lüzum görülmedi ya da bu heyete rağmen yarımada bir kaza idare meclisi teşkil edilemedi.

Buna karşın Aynaroz idaresinin imtiyazlı statüsü, modernleşme döneminin yeni uygulamaları ile yüzleşmek zorunda kalmıştı. Aynaroz idaresi, 19. yüzyılın bazı yeni uygulamalarına dahil edildi ancak pek çok uygulamasından da istisna tutulmuş, imtiyazlı statüsünü koruyabilmişti. Aynaroz'un Osmanlı hakimiyetinde kaldığı süre içerisinde (1430-1912) imtiyazların tarihi seyrini Tanzimat öncesi ve sonrası şeklinde değerlendirdiğimizde şöyle bir tablo karşımıza çıkmaktadır:

Tablo 2. Osmanlı egemenliğinde kaldığı süre içinde Aynaroz Kazası'nın ve ruhanî idaresinin İmtiyazları.⁸⁹

TANZİMAT ÖNCESİ	TANZİMAT SONRASI
Merkezi hükümet ile doğrudan yazışma ve görüşme	✓
Ruhani idarenin iç örgütlenmesi konusunda serbestlik	✓
Ruhani idare başkanını (<i>Protos</i>) seçme ve azletme	✓
Yıllık maktu bir vergi dışında diğer vergilerden muafiyet	✓ (Olağanüstü hâl vergileri dışında muafiyet devam etti)
Verginin toplanması hususunda düzenleme yapabilme yetkisi (yasama/teşri)	✓
Sınırlı da olsa bir bütçeye sahip olma	✓
Bazı beledi meselelerde düzenleme	✓

⁸⁸ *Salname-i Vilayet-i Selanik*, H.1312/M.1895, s. 214. ve *Salname-i Vilayet-i Selanik*, H.1322/ M.1904/1905, s. 154-155.

⁸⁹ Aynaroz ruhani idaresinin iç örgütlenmesi ve bu örgüt yapısı ile ilgili imtiyazları için bkz. *Düstur*, H.1299 - M.1881/1882, 1.Tertip, 2. Zeyl, s.224-253., vergi muafiyeti ile ilgili bkz. BOA.HAT.284.17069-1, (Ramazan-ı evail 1224 - Mayıs 1790), bazı beledi meseleler ile ilgili düzenleme yapabilme yetkileri için bkz. BOA.DH.MKT.1144/33- 2, (17 Kanun-i sani 1322 – 30 Ocak 1907), doğrudan İstanbul'a bağlı olan Aynaroz Kazası'nın 1867 yılından sonra Selanik'e bağlanması ile ilgili olarak bkz. BOA. ŞD. MLK. 2003/2, (12 Şubat 1283- 24 Şubat 1868)

yapabilme	
Ruhani konularda yargı serbestliği	✓
Doğrudan İstanbul'a bağlı bir kaza	1867'de Selanik Vilayeti'ne bağlandı.
Ruhani idarenin emri altında bir güvenlik gücü	1877'de Aynaroz Manastırları Nizamnamesi ile lağvedildi

Tabloda yer alan bilgiler incelendiğinde Aynaroz'un Osmanlı hakimiyetinde kaldığı altı yüzyıllık zaman diliminde imtiyazların büyük ölçüde devam ettiği bunlardan sadece ikisine modernleşme döneminde son verildiği görülmektedir.

1867'de yarımada'nın Selanik'e bağlanması ve 1877'de Aynaroz için bir nizamname hazırlanması ile yarımada mülkî idaresinin ıslahı için hayli mesafe kat edilmişti. Aynaroz yarımadası mülkî idare yönünden Osmanlı taşra idaresinin genel yapısına yaklaştırılmaya çalışılsa da imtiyazlar gereği ruhanî idarenin etkisi halen kırılmamıştı. Aynaroz Manastırları Nizamnamesi'nin hazırlandığı 1877 yılının sonrasına dair bazı Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri bu durumu doğrular nitelikte bilgiler içermektedir. Örneğin, 1885 yılına ait bir teftiş raporuna göre halen yarımada'ya "hükümet-i seniyye tarafından nezaret olunmamakta bir halde gibi[ydi]."90

Raporlarda yer alan tespitlere göre lonca heyetinin görev ve yetkileri manastırların dahili idareleri ile sınırlı olduğu, mülkî idareye hele güvenliği ilgilendiren konulara müdahalesine meydan verilmemesi gerektiği halde bu husus "şimdiye kadar nizamname hükümlerinin suistimal edilerek lonca heyetinin yetki aşımına meydan verildiği" açıkça belirtiliyor, hatta söz gelimi "bir yol ve köprü için [dahi] evvel emirde loncanın istihsal-i muvafakati gibi garip bir usul" takip edildiği ifade ediliyordu.⁹¹ Merkezi hükümetin konu hakkındaki tavrı çok netti. Aynaroz kaymakamlığı tarafından derhal buna bir son verilmesi, lonca heyetinin "müdahalatına katıyyen meydan verilmeyerek" nizamname hükümlerinin yerine getirilmesinde tereddüt edilmemesi isteniyordu.⁹²

Merkezî hükümet; Aynaroz örneğinde, Aynaroz'daki Osmanlı hakimiyetinin son dönemlerine kadar sürecek şekilde, taşra idaresinde bir örnek yönetim modeline göre işleyen bir mülkî-idarî yapının oluşturulması politikasından hiçbir şekilde vazgeçmedi.

⁹⁰ 1885 yılında yarımada'yı teftiş etmek üzere gizli bir görev ile memur edilen *Uzivo Bo Magartin*'in merkezi hükümete sunduğu rapor için bkz. BOA.Y.PRK.AZI.10/39-1, (7 Mayıs 1301 – 19 Mayıs 1885)

⁹¹ BOA.TFR.I.SL. 196/19534-2, (5 Eylül 1324 –18 Eylül 1908)

⁹² *Aynı belge*

Sonuç

1430 yılında Osmanlı egemenliğine alınan Aynaroz Manastırları, bir taraftan ruhanî idaresine mahsus örgüt yapısı ile kadim imtiyazlarını ve statüsünü Osmanlı Devleti döneminde de korumuş, diğer taraftan da burada teşkil edilen mülkî idaresi ile de Osmanlı taşra düzenine yaklaştırılmaya çalışılmıştır. Aynaroz ruhanî idaresi “lonca beyeti” (epistates), “nazırlar beyeti” (episthasis) ve “başnaçır” (protos) ile; mülkî idaresi ise dönemlere göre “voyvoda, müdür ve kaymakam” gibi memurlar ile temsil edilmiştir. Her iki idare Aynaroz’un yönetim merkezi olan Karis’te (Karyes) hükümet etmiştir.⁹³

İmtiyazlı yerlerin bu sıra dışı özellikler taşıyan statüleri klasik dönemin rahat siyasi şartlarında bir tehdit olarak görülmemiş ancak imparatorluğun beka endişesi taşıdığı iç ve dış sorunların imparatorluğu bunalttığı 19. yüzyılda aynı yerler, merkez ile bağları oldukça gevşek olduğundan birer risk unsuru olarak belirmiştir. Bu nedenle Aynaroz için 19. yüzyıl, imtiyazlı statüsünü korumak isteyen manastırlar topluluğu ile yarımadaı yeni vilayet teşkilatına katmak suretiyle yarımada üzerinde otorite tesis etmek isteyen reformcu bürokratların bir nevi mücadelesine sahne olmuştur.

Aynaroz ruhanî idaresinin yetki aşımı ve mülkî alana dair müdahaleleri merkezî hükümette bir rahatsızlık nedeni olmuştur. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri’nden anladığımız kadarı ile söz konusu müdahaleler 20. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir. Buna karşılık merkezî hükümet bürokratları yarımadaın ruhanî ve mülkî idaresi arasındaki dengenin biraz daha mülkî idare lehine gelişme göstermesi için büyük uğraş vermişlerdir.

İmtiyazların niteliği dikkate alındığında Aynaroz ruhanî idaresi, bir bütçeye sahip olduğu için malî, kendi mahkemelerini işletebildiği için adlî, protosun seçimi ve azli ile vergi ve bazı beledi meselelerle ilgili düzenleme yapabildikleri için idarî yetkilere sahiptirler. Bu görüntüsü ile Aynaroz ruhanî idaresi, ruhanî yönden patrikhanenin ve mülkî açıdan kaymakamlık makamının denetiminde olsa da fiilî anlamda, yarımadaın neredeyse tek otoritesidir. Buna klasik dönemin olağan şartları ve ruhanî idarenin kendi iradesinde ve idaresinde çalışan bir güvenlik gücüne sahip olduğu gerçeği de eklendiğinde Aynaroz idaresinin yarı-özerk bir adem-i merkezî idare olduğunu ve bilhassa klasik dönemde bu özerkliğin çerçevesinin daha geniş olduğunu söylemek mümkündür.

Yarımadaın idaresinin ıslahı için 1867 ve 1877 yıllarında yapılan düzenlemeler ile hayli mesafe alınmış olsa da bunu destekleyen söz gelimi “kaza idare meclisi” ve “bidayet mahkemesi”nin teşkili gibi loncanın idari ve adlî etkinliğini zayıflatacak yeni düzenlemeler hayata geçirilemediği için kesin bir netice elde

⁹³ Webber Smith, *a.g.e.*, s. 67. ve bkz. BOA.A.DVN.9/31, (29 Zilhicce 1260 - 9 Ocak 1845)

edilememiştir. Modernleşme döneminin bu uygulamalarının bu tür imtiyazlı yerlerde uygulanamamasında demografik ve dinî özellikler olduğu kadar özellikle ruhbanlara iç örgütlenmeleri konusunda fermanlar ve beratlarla sağlanan ve değiştirilmesi ya da geri alınması asla mümkün olunmayan birtakım hakların varlığı Tanzimat bürokratlarının hareket alanını kısıtlamış ve reformistlerin işlerini güçleştirmiştir. Bu durum aynı zamanda tüm Osmanlı ülkesinde uygulanacak ortak hukuk kurallarına dayalı, birörnek yönetim modeline göre işleyen bir taşra teşkilatının oluşturulamamasının önündeki engeller olarak dikkati çekmiştir.

Bunun yanı sıra Tanzimat ve Meşrutiyet devirlerinde kurulmaya çalışılan yeni düzeni mümkün olduğunca her taşra birimine uygulamaya çalışan reformcular bu çabalarından hiçbir şekilde vazgeçmemişlerdir. Bu çaba, Aynaroz'daki Osmanlı hakimiyetinin son dönemlerine kadar sürmüştür. Belki de bu gayretlerin son halkası 1911'de genişletilmesi ve yeniden kaleme alınması düşünülen Aynaroz Manastırları Nizamnamesi'nde Aynaroz'da bir "*bidayet mahkemesi*"nin teşkili kararının alınmasıdır.⁹⁴

Neticede Osmanlı reformcu bürokratları, Aynaroz'u taşra idaresinin genel kurallarına, birörnek yönetim modeline tamamen dahil edemeseler de Ortodoks dünyanın bu mukaddes beldesini, bir isyanın ya da bir dış müdahalenin konusu olmadan Osmanlı egemenliğinde tutmayı başaramışlardır. Aynaroz idaresinin ıslahı konusunda gösterilen bu başarı reformcu bürokratların, adem-i merkezi yönetimleri Osmanlı egemenliğinde tutma gayretlerinde -Girit ve Cebel-i Lübnan gibi olumsuz örneklere rağmen- tamamen başarısız olmadıklarını da göstermektedir.

⁹⁴ BOA.DH.SYS.45/7-5, (26 Kanun-i sani 1327 – 8 Şubat 1911)

Kaynakça**Arşiv****Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**

Babıalî Evrak Odası (BEO): 2342/175604, 2255/169071

Dâhiliye, Siyasi Kısım (DH. SYS.): 45/7

Dâhiliye, Mektubî Kalemi (DH. MKT.): 1144/33

Hariciye Nezareti, İstişare Odası (HR. TO. İŞO.): 89/6

Hariciye Nezareti, Tercüme Odası (HR. TO.): 428/43

Hattı Hümayun (HAT): 284/17069, 1315/51279, 860/38338, 863/38493, 925/40206,
845/37966, 863/38512, 839/37793/C, 918/39974-B, 878/38877, 945/40706

İradeler, Meclis-i Mahsus (İ. MHS.): 58/2683

İradeler, Meclis-i Valâ (İ. MVL.): 139/3824

Sadaret, Divan Kalemi Evrakı (A. DVN.): 9/31, 125/12

Sadaret, Mektubî Kalemi (A. MKT.): 17/11, 121/97

Sadaret, Mühimme Evrakı (A. MKT. MHM.): 387-A /35

Sadaret, Nezaret ve Devair Evrakı (A. MKT. NZD.): 20/66, 36/18

Şura-i Devlet, Mülkiye Dairesi (ŞD. MLK.): 2003/2

Teftişat-ı Rumeli Evrakı, Selanik Evrakı (TFR. I. SL.): 196/19534

Yıldız, Arzuhal Jurnal (Y. PRK. AZI): 10/39

Yıldız, Esas Evrakı (Y.EE): 24/67

Yıldız, Zabtiye Nezareti Maruzatı (Y. PRK. ZB.): 11/117

Salname-i Vilayet-i Selanik. (H.1303/M.1885)

Salname-i Vilayet-i Selanik. (H.1312/M.1895)

Salname-i Vilayet-i Selanik. (H.1322/ M.1904)

Düstur

(H.1299 - M.1881/1882). 1.Tertip. Zeyl (2)

İnceleme Eserler

Ahmet Cevdet Paşa, *Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler* (haz. S. Irmak ve B. K. Çağlar), Cilt 2, İstanbul, MEB Yayınları, 1994

ALKAN, Ö. Mehmet, “Aynaroz Yarımadası: Keşişler Ülkesi”, *Atlas Dergisi*, Sayı 282, 2016, s. 46-63.

- ANASTASSIADOU, Meropi, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şebri - Selanik (1830-1912)*, (Çev. Işık Ergüden), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010
- BAYKARA, Tuncer, “Kaza”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 25, İstanbul, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2002
- BELGE, Hadi, *19. Yüzyıl Osmanlı Taşra İdaresinde Aynaroz Manastırları*, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 2018
- BERKES, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma* (haz. A. Kuyuş), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2012
- BOZKURT, Gülnihal, “İslam Hukukunda Zimmilerin Hukuki Statüleri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (Prof. Dr. Kudret Ayiter Armağanı)*, Cilt III, Sayı 1-4, Ankara, 1987, s. 115-155.
- ÇADIRCI, Musa, "Türkiye’de Kaza Yönetimi (1840-1876)", *Bellekten*, Cilt LIII, Sayı 206, Ankara, TTK Yayınları, 1989, s. 237-257.
- ÇADIRCI, Musa, “Tanzimat’tan Sonra Merkez- Yerel Yönetim İlişkileri”, *Yerel Yönetimler Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, TODAİE Yayınları, 2002
- DENNİS, George, “Tzimiskes: Typikon of Emperor John Tzimiskes”, (Eds. J. Thomas and A. Constantinides), *Byzantine Monastic Foundation Documents, Dumbarton Oaks Research Library And Collection*, XXXV, Volume 1, Washington D.C., 2000, pp. 232-245.
- EKİNCİ, Ekrem Buğra, “Osmanlı İdaresinde Adem-i Merkezîyet Ve İmtiyazlı Eyaletler”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı 6, 2008, s. 1-51.
- Engelhardt, *Tanzimat Ve Türkiye* (Çev. Ali Reşad), İstanbul, Kaknüs Yayınları, 1999
- Evlîya Çelebi Seyahatnamesi (Topkapı Sarayı Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu)*, (Yay. Haz. S. A. Karaman, Y. Dağlı ve R. Dankoff Yay. Haz.), Cilt 8, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003
- EYİCE, Semavi, “Aynaroz”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s. 267-269.
- GENÇOĞLU, Mustafa, “1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma”, *Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 2011, s. 29-50.
- GÜLER, A. Birgül, “Yerel Yönetimleri Güçlendirmek mi? Ademi Merkezîyetçilik mi?”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt 9, Sayı 2, Nisan 2000, s. 14-29.
- GÜLSOY, Ufuk, “İslahat Fermanı”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 19, İstanbul, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 1999
- İNALCIK, Halil, “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri”, *Bellekten*, Cilt XXVIII, Sayı 12, Ankara, 1964

- KILIÇ, Selda, “1864 Vilayet Nizamnamesinin Tuna Vilayetinde Uygulanması ve Mithat Paşa.” *Ankara Üniversitesi -DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 24, Sayı 37, Ankara, 2005, s. 99-111.
- LİTSAS, K. Efthymios, “The Mount Athos Manuscripts and Their Cataloguing”, *The Knowledge Bank at the Ohio State University-Slavisch Seminarium*, Amsterdam, 1987, pp. 106-118.
- METİN, Meral, XIX. *Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Aynaroz Adası, Aynaroz Rubbanları Ve Rum İsyancıları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2010
- Musa Kazım, “Aynaroz Tarihçesi”, *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, 4.Sene, 19.Cüz, R.1329- 1 Nisan, s.1194-1198.
- NALBANT, Atilla, *Üniter Devlet: Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1997
- Ortaylı, İlber, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”, *Türkler*, Cilt 10, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002
- ÖNEN, Nizam, REYHAN, Cenk, *Mülkten Ülkeye -Türkiye’de Tayra İdaresi’nin Dönüşümü (1839 – 1929)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011
- ÖZÇELİK, A. Selçuk, “İdari Muhtariyet”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt 32, Sayı 1, 1966, s. 1-13.
- PANTAZOPOULOS, J. Nikolas, *Church And Law In The Balkan Peninsula* (Publisher: Adolf M. Hakkert), No.92, Amsterdam, Thessaloniki Studies, (Reprint of The Edition Institute For Balkan Studies,1967), 1984
- REYHAN, Cenk *Osmanlı’da İki Tarz-ı İdare (Merkeziyetçilik- Adem-i merkezietçilik)*. Ankara, İmge Yayınları, 2007
- REYHAN, Cenk, “1864-1871 Vilayet Nizamnamelerinde İdare Meclisleri: Osmanlı Taşrasında “Birörnek Yönetim Modeli”nin Kuruluş Sorunu”, *1864 Vilayet Nizamnamesi*, (Ed. Tural, Erkan, Çapar, Selim), Ankara, TODAİE-TİAV Ortak Yayını, 2015, s. 51-68.
- REYHAN, Cenk, “Cebel-i Lübnan Vilayet Nizamnamesi”, *Memleket, Siyaset-Yönetim Dergisi*, Sayı 1, 2006, s. 171-181.
- SMİTH, Webber, “On Mount Athos and Its Monasteries; With Notes on the Route from Constantinople to Saloniki, in June, 1836”, *Journal of the Royal Geographical Society of London*, (7), 1837, pp. 61-74, <http://www.jstor.org/stable/1797512>, (Erişim Tarihi:28/03/2013)
- SYMRLIS, Konstantinos, “The Management of Monastic Estates: The Evidence of the Typika”, (Ed. J. Thomas, A. Constantinides), *Byzantine Monastic Foundation Documents - Dumbarton Oaks Research Library And Collection*, Book XXXV, Volume 1, Washington, 2000D.C., pp. 245-257.
- TANÖR, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008

- TORUN, S. Fatih, “Osmanlı Taşra İdaresi’nin Yeniden Yapılanma Süreci (1842-1876)”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı 32, 2012, s. 81-97.
- TOZER, H. Fanshawe, *Researches In The Highlands Of Turkey, Including Visits To Mounts Ida, Athos, Olympus And Pelion, To The Mirdite Albanians, And Other Remote Tribes*, Charleston, Biblio Life, (1869 Yılı'nın Tıpkı Basımı), 2009
- TURAL, Erkan, “II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal Partilerin Taşra Politikaları”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 37, Sayı 4, 2004, s. 57-82.

